

[Sayı/Issue: 28, Aralık/December 2025]

EDEBÎ MİRASIN DİJİTAL OKUMASI: YAPAY ZEKÂ İLE KLASİK TÜRK ŞİİRİNİN ANLAM KATMANLARINI ÇÖZÜMLEMEK

(The Digital Reading of Literary Heritage: Analyzing The Layers of Meaning in Classical Turkish
Poetry with Artificial Intelligence)

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 27 Ekim 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 06 Aralık 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Nisan 2025

DOI Numarası / DOI Number: 10.51592/kulliyat.1812051

Kenan BOZKURT

Doç. Dr.

Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Orcid.org/0000-0002-5227-0614

kenan.bozkurt@batman.edu.tr

Makale Bilgisi

Değerlendirme: Bu çalışma çift taraflı kör hakemlik sistemi uygulanarak değerlendirilmiştir.

Etik Beyan: Çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Etik Kurul Belgesi: Makale için "Etik Kurul Belgesi" gerekmemektedir.

Benzerlik Taraması: "Benzerlik Raporu" Turnitin.com / iThenticate / İntihal.Net sistemi üzerinden alınarak tarama yapılmıştır.

Telif Hakkı: Çalışmanın hazırlanma sürecinde yazar tarafından "Telif Hakkı Formu" imzalanarak sunulmuştur. Yazar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler.

Atıf Bilgisi:

Bozkurt, K. (2025). Edebî Mirasın Dijital Okuması: Yapay Zekâ ile Klasik Türk Şiirinin Anlam Katmanlarını Çözümlemek. *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 28(Aralık): 11-41.

<https://doi.org/10.51592/kulliyat.1812051>

Sorumlu Yazar:

Kenan BOZKURT, kenan.bozkurt@batman.edu.tr

Özet

Bu çalışma, “ChatGPT-5 yardımıyla klasik Türk edebiyatına ait bir metnin analizi mümkün müdür?” ve “Bu analiz sürecinde hangi yöntemler izlenmektedir?” sorularını merkezine alarak yapay zekâ (YZ) ve doğal dil işleme (NLP) teknolojilerinin klasik Türk edebiyatı metnlerinin incelenmesinde sunduğu imkânları değerlendirmektedir. Klasik edebiyat metinleri; tarihî dil katmanları, yoğun mecaz ve mazmun kullanımı ile derin kültürel bağlam gereksinimi nedeniyle modern okur ve öğrenciler açısından anlaşılması güç yapılardır. Araştırmada YZ tabanlı analiz sistemlerinin beyitlerdeki anahtar kavramları tespit etme, mecaz ve mazmunları tanıma, kavramsal sınıflama yapma, bağlamsal özet oluşturma ve imge ağları çıkarma gibi işlevler aracılığıyla klasik şiire ait bir metnin nasıl analiz edileceği ele alınmıştır. Özellikle dijital mazmun sözlükleri ve kavram haritaları, metin içi ve metinler arası ilişkilerin hem görsel hem de analitik biçimde sunulmasına imkân tanıyarak klasik şiir çözümlemelerinde yenilikçi araçlar olarak öne çıkmaktadır. Bu yaklaşımlar, kelime düzeyinde açıklamalar sunmakla kalmayıp şiirlerin tematik, estetik ve kültürel boyutlarını da sistematik biçimde ortaya koymaktadır. Çalışma, edebî türler içerisinde kişisel hissiyatı en yoğun biçimde barındıran şiirin YZ tarafından nasıl çözümlendiğini ve yorumlandığını irdeleyerek yapay zekânın metin analizindeki rolüne ilişkin güncel tartışmalara katkı sunmakta ve gelecekteki YZ tabanlı edebiyat projeleri için geliştirilmesi gereken alanları ortaya koymaktadır. Ayrıca bu teknolojilerin öğretim süreçlerine entegrasyonu ve metin çözümlemesine sağladığı katkılar, örnekler üzerinden tartışılarak klasik edebiyatın çağdaş eğitim ortamlarında daha erişilebilir ve etkili biçimde aktarılmasına yönelik yeni bir perspektif geliştirilmektedir.

Anahtar Sözcükler: ChatGPT-5, Doğal dil işleme, Klasik Türk edebiyatı, Dijital şiir analizi, Mazmun ve kavram haritaları

Abstract

This study centers on the questions, “Is it possible to analyze a text from Classical Turkish literature with the assistance of ChatGPT-5?” and “What methods are employed in this analytical process?” It evaluates the potential of artificial intelligence (AI) and natural language processing (NLP) technologies in examining texts of Classical Turkish literature. Classical literary works, due to their historical linguistic layers, dense use of metaphors and images and the necessity of deep cultural contextualization, often pose interpretive challenges for modern readers and students. The study examines how classical poetic texts can be analyzed through AI-based analytical systems that identify key concepts in couplets, recognize metaphors and image perform conceptual classification, generate contextual summaries, and construct imagery networks. In particular, digital image dictionaries and concept maps emerge as innovative tools in the analysis of classical poetry by enabling both visual and analytical representation of intra- and intertextual relations. These approaches not only provide lexical-level explanations but also systematically reveal the thematic, aesthetic, and cultural dimensions of poems. By examining how poetry -the literary genre that most profoundly embodies individual sentiment- is interpreted and analyzed by AI, the study contributes to contemporary discussions on the role of artificial intelligence in literary analysis and identifies potential areas for development in future AI-based literary projects. Furthermore, the study discusses, through practical examples, the integration of these technologies into educational processes and their contribution to textual interpretation, thereby offering a new perspective on how classical literature can be transmitted more accessibly and effectively in contemporary educational contexts.

Key Words: ChatGPT-5, Natural Language Processing, Classical Turkish Literature, Digital Poetry Analysis, Metaphor and Concept Maps.

GİRİŞ

Alan Turing, 1950’de “*Computing Machinery and Intelligence*” adlı makalesinde insanlık düşünce tarihinin en çetin sorularından birini ortaya atar: “*Makineler düşünebilir mi?*” (Turing, 1950: 433). Bu soru, teknik bir sorgulama gibi görünse de aslında insan zihninin doğasına, düşünmenin mahiyetine ve yaratıcılığın sınırlarına yöneltmiş felsefi bir meydan okumadır. Turing, düşünmeyi biyolojik bir ayrıcalık olmaktan çıkararak “*davranışsal bir yeterlik*” olarak tanımlar ve bir makinenin düşünme kapasitesini ölçmek için “*taklit oyunu*”nu önerir. Ona göre bir makine, insanın bilişsel davranışlarını başarıyla taklit edebiliyorsa düşünmeden söz etmek için başka bir ölçüt aramaya gerek yoktur (Turing, 1950: 451). Böylece Turing, düşünmeyi davranışa indirgeyerek makinenin insan zekâsını simüle etme olasılığını teorik düzeyde meşrulaştırmıştır.

Turing’den dokuz yıl sonra bu sefer aynı soruyu bir Türk profesör sorar. Cahit Arf, 1959’da Erzurum’da verdiği “*Makine Düşünebilir mi ve Nasıl Düşünebilir?*” başlıklı konferansında bu soruya kendi bilimsel ve sezgisel yaklaşımıyla ele alır. Arf, Turing’in davranış merkezli yaklaşımını geliştirerek düşünmeyi yalnızca mantıksal işlem zincirleriyle açıklamanın yetersiz olduğunu vurgular. Ona göre düşünme, “*benzerlik kurma*”, “*yaratıcı sezgi*” ve “*estetik yargı*” süreçlerini içerir (Arf, 1959: 103). Arf, makinenin analitik olarak işlemler yapabileceğini; ancak güzellik, doğruluk ve anlam gibi soyut kavramlarda insana özgü sezgisel kararlar veremeyeceğini belirtir. Turing düşünmeyi taklit üzerinden tanımlarken Arf, düşünmeyi analogi kurma ve estetik farkındalık geliştirme yetisiyle ilişkilendirir. Bu iki yaklaşım birleştirildiğinde yapay zekânın temel meselesi “bilgi işleme”den ziyade “anlam üretme” kapasitesi olarak belirginleşir.

Bilgisayarların insan hayatına daha yeni girdiği bir dönemde bu soruların sorulması, bilgisayar teknolojisinin gelişimine tutulan bir ışıktır. Bu ışık, Turing tarafından günümüzdeki gelişimlere kapı aralamakla beraber Turing’in “Bilgisayarların düşünmesi meselesi, önümüzdeki yüzyılın ilk yarısında çözülecek ve bugün için zor olan bu konu, gelecekte mümkün olacak.” (Turing, 1950: 455) kehanetini gerçekleştirmiş ve insan müdahalesi olmadan karmaşık görevleri yerine getirebilen bağımsız sistemler geliştirmeyi hedefleyen bilişsel bilim alanı olan yapay zekânın geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. 21. yüzyılın ilk çeyreğinde bilgisayar teknolojisi alanında çığır açıcı adımların atılmasıyla yapay zekâ adı verilen yeni bir bilgi üretim sistemi ortaya çıkarılmış ve geleneksel bilgi üretim tarzı, dijital öğrenmeye evrilerek yeni bir aydınlama çağının kapısını aralamıştır. Bu yeni öğrenme tarzı, YZ teknolojisinin farklı disiplinlerde etkin biçimde kullanılmasına imkân tanımıştır. Bu disiplinlerden biri de insan düşüncesinin en karmaşık yönünü yansıtan sanat ve edebiyattır. Günümüz yapay zekâ (YZ) sistemlerinin sanat ve edebiyat alanlarındaki uygulamaları açısından da belirleyicidir.

Edebiyat; insanlık tarihinin en eski, en köklü ve en zengin ifade biçimlerinden biri olarak bireyin duygu, düşünce ve hayal gücünü estetik bir düzlemde dil aracılığıyla dışavurma çabasıdır. Şiir ise bu estetik alanın merkezinde yer alır; insanın en derin duygularını, özlemlerini ve dünyaya dair yansımalarını temsil eder. Şiir; bireysel olanla evrensel olanı, geçmişle bugünü, maddî olanla manevî olanı birbirine bağlayarak toplumların kültürel, tarihsel ve zihinsel dünyasını yansıtan kolektif bir hafıza mekânı hâline gelir. Bu kolektif hafıza mekânının anlamak ve anlam dünyasının içine derk etmek için güçlü bir sezgisel zekâyâ ve genel kültüre sahip olmak gerekir. Çok yoğun bir emek gerektiren metni yorumlama ve anlamlandırma çabasının yerini günümüzde yavaş yavaş makinalar almaktadır. Nitekim Turing’in “öğrenen makine” kavramı (1950: 456), bugün derin öğrenme, doğal dil işleme (NLP), metin madenciliği ve makine öğrenmesi gibi teknolojilerde vücut bularak edebî araştırmalarda başvuru sistemlere dönüşmektedir. Bu sistemler, hesaplamalar yapmakla beraber anlam kurma süreçlerine dâhil olarak insanın kültürel üretim alanlarına nüfuz etmektedir. 21. yüzyılda dijital devrimin belirleyici etkisiyle birlikte, edebiyat öğretimi ve araştırmalarında YZ destekli yöntemler hem analitik hem de yorumlayıcı yeni ufuklar açmaktadır. Bu bağlamda dijital beşerî bilimler perspektifi içerisinde YZ’nin edebiyat araştırmalarına dâhil edilmesi, hem veri odaklı hem de yorumlayıcı yaklaşımları güçlendirmiştir. Makine öğrenmesi, doğal dil işleme (NLP) ve metin madenciliği gibi yöntemler, geniş metin külliyatlarında tematik yoğunlukları, ritmik ve biçimsel örüntüleri ile metinlerarası ilişkileri görünür kılmakta; araştırmacılara ise daha önce sezgisel düzeyde ulaşılan bulguları sistematik bir biçimde sınama olanağı sunmaktadır (Dabhade vd. 2023: 42).

YZ’nin hızla gelişimi, klasik Türk edebiyatı gibi yoğun sembolik katmanlar içeren metinlerin analizinde de faydalanılmasını mümkün kılmıştır. Bu gelişim, hem veri odaklı hem de yorumlayıcı yöntemleri güçlendirmiş; geniş metin külliyatlarında tematik yoğunlukların, ritmik ve biçimsel örüntülerin ve metinlerarası ilişkilerin sistematik biçimde görünür kılınmasına imkân tanımıştır (Dabhade vd. 2023: 42). Bu bağlamda teknolojik kapasite, teknik bir ilerlemeyi sağlamakla beraber anlamın, bağlamın ve yorumun mahiyetine ilişkin yeni soruları da gündeme getirmektedir. İnsanî sezgiden yoksun bir sistem, kültürel kodlarla örülü bir metni insan zihninin derinliğiyle çözümler mi? Yüzyıllar boyunca gelişmiş estetik incelikleri ve çok katmanlı anlam yapısını tespit edebilir mi? Bu sorular, Turing’in “taklit oyunu”ndan bugüne süregelen temel tartışmayı yeniden alevlendirmektedir. Bu soruların cevap verebilmek için de klasik Türk şiirinin biçimsel ve içeriksel zenginliğini YZ destekli çözümleme tekniklerinin sunduğu imkânlarla yeniden ele almak gerekmektedir. Aruz vezni, beyit yapısı, mazmun sistemi, imge örgüsü ve alegorik dil gibi unsurlar; geleneksel yorumlama yaklaşımlarının ötesine geçen örüntü odaklı analizler (Özer, 2025: 889); NLP, anlamsal ağlar, yapay sinir ağları ve ağ kuramı gibi teknolojiler aracılığıyla sembolik kümelenmeler, tematik yoğunluklar, şairler arası benzerlikler ve kültürel göndermeler sistemli biçimde haritalanabilme gibi uygulamalar; YZ’nin klasik Türk edebiyatı analizinde ne kadar gerçekçi sonuçlar ortaya koyduğunu gösterecektir.

YZ destekli klasik Türk edebiyatına ait metinlerin analizlerinde YZ'nin metinleri analiz etmekle beraber öğretim süreçlerinde de dönüştürücü bir rol üstlenmesi mümkündür. Öğrencilerin tarihsel bağlamdan uzaklaşmış dili anlamakta zorlandığı klasik şiir derslerinde görsel-işitsel desteklerle metinlerin somutlaştırılması ve çağdaş bağlamlarla ilişkilendirilmesi, öğrenmeyi daha etkileşimli hâle getirebilir (Kahya, 2024: 57). Kahya'nın Şeyh Galib'in "düştü" redifli gazeli üzerine yaptığı uygulamada Microsoft Copilot'un mazmunları görselleştirmesiyle öğrencilerin şiirsel anlamı daha iyi kavradığı gözlenmiştir (Kahya, 2024: 59). Bununla birlikte, Arf'ın vurguladığı "estetik sezgi" unsuru (1959: 107), hâlâ YZ'nin ulaşamadığı bir düzey olarak karşımızdadır. YZ, sözdizimsel doğruluk ve yapısal analizde yüksek başarı gösterse de "aşk", "maşûk", "rakib", "rahmet", "sevgili", "kul", "şarap", "pervane", "sevgiliye dair güzellik unsurları" gibi çok katmanlı kavramlarda ve içkin üzerinden aşkını anlatılması temeline dayanan sembolik dilin anlamlandırılmasında anlam kaymaları yaşayabilmektedir (Çayır, 2023: 283). Kurt'un Arapça-Türkçe şiir çevirileri üzerine yaptığı araştırmada da ChatGPT-4o'nun duygusal ton ve kültürel göndermeleri tam olarak yakalayamadığı belirtilmiştir (2024: 639). Bu durum, Turing'in öngördüğü taklit kapasitesiyle Arf'ın vurguladığı sezgi arasındaki epistemik farkı yeniden hatırlatır. Ancak bu farkın daha emekleme döneminde olan YZ teknolojisinin gelişimiyle paralel olarak giderileceği kaçınılmaz gibi görünmektedir. YZ'nin duygusal ve bilişsel zekânın bir tezahürü olan şiirler yazması ve yazılan şiirlerin duygu bakımından usta bir şairin şiirlerinden geri kalmaması, bu gelişimin en açık göstergesidir (bkz. Saddhono vd. 2024: 730-735).

Bu çalışmanın amacı, yapay zekânın ulaştığı mevcut aşamada klasik Türk edebiyatı metin analizinin, YZ teknolojilerinin sunduğu imkânlar çerçevesinde sorgulamaktır. Bu doğrultuda, sürecin nasıl işlediği, gerçekleştirilen işlemlerin şiir analizini mümkün kılıp kılmadığı ve yapay zekâ kullanımının hem öğretim süreçlerine hem de edebî metin çözümlemelerine özgün katkılar sunma potansiyeli değerlendirilecektir. Yöntemsel açıdan yapay zekânın düşünme, anlama ve yaratıcı üretim kapasitesine dair tartışmalardan hareketle klasik şiir analizindeki yeterliliğini sınayacaktır. Bu çerçevede ChatGPT-5 aracılığıyla klasik Türk şiirinin en başarılı şairlerinden biri olan Fuzûlî'nin üç beyitlik bir kıtasının anlam katmanları ve estetik kodları incelenecek ve elde edilen bulguların şiirsel yapıya entegrasyonu tartışılacaktır. Bununla da klasik Türk şiirinin çağdaş dijital araçlarla yeniden yorumlanma ve yeni kuşak öğrenme ortamlarına entegre edilme imkânı gösterilecektir.

1. Yapay Zekâ Programlarının Klasik Türk Edebiyatı Metinlerinin Analizinde Kullanım Alanı

Geleneksel edebiyat eğitiminin karşılaştığı en temel sorunlardan biri, klasik metinlerin çok katmanlı anlam örgüsünün aktarılmasında yaşanan güçlüklerdir. Bu durum, özellikle klasik Türk edebiyatı gibi sembolik, mazmun yoğun ve estetik bakımdan derinlikli metinlerin öğretiminde daha da belirginleşmektedir (Çayır, 2023: 277; Özer, 2025: 885). Mazmun sisteminin çok anlamlı yapısı, aruz vezninin teknik incelikleri, tarihî dil katmanları ve tasavvufi terminoloji, günümüz okuyucularının

metinle doğrudan bağ kurmasını zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda yapay zekâ (YZ) teknolojileri, hem öğretim hem de metin analizi süreçlerinde, öğrenmeyi kolaylaştıran ve anlamlandırma sürecini destekleyen yenilikçi imkânlar sunmaktadır (Kahya, 2024: 6). Doğal dil işleme (NLP), metin madenciliği, görsel üretim, sesli analiz ve ağ tabanlı metin haritalama gibi yöntemler sayesinde, klasik şiirin hem içerik hem de biçimsel boyutları yeniden yapılandırılabilir ve disiplinler arası analizlere açılabilir hâle gelmiştir (Özer, 2025: 889). Örneğin beyitlerdeki mazmunların kavramsal ağlar ve semantik haritalar aracılığıyla görselleştirilmesi, soyut imgelerin somutlaştırılmasıyla öğrencinin anlam kurma sürecini hızlandırmakta ve motivasyonu artırmaktadır (Kahya, 2024: 7). Bu dönüşümün merkezinde somutlaştırma kavramı yer alır. Belli ve Mum'un belirttiği üzere somutlaştırma, soyut bir kavramın daha canlı, görülebilir ve algılanabilir bir nesneye benzetilmesiyle oluşur (2021: 80-81). Benzer şekilde YZ destekli görsel üretim araçları (ör. DALL·E, Midjourney) yardımıyla beyitlerdeki tasvirlerin resmedilmesi, bir nevi somutlaştırma olup öğrencinin hem estetik hem de kültürel bağlamı daha etkin kavramasına olanak tanımaktadır (Çayır, 2023: 280). Bunun yanında yapay zekâ destekli şiir çevirisi uygulamaları, özellikle dil bariyerini aşmada önemli bir katkı sunmaktadır. Ancak Kurt'un (2024: 639) belirttiği gibi estetik bağlamın, duygusal tonun ve kültürel göndermelerin aktarımında yaşanan zorluklar, bu teknolojilerin mevcut sınırlılıklarını da göstermektedir. Bu nedenle, YZ'nin metin çevirisi ve yorumlama süreçlerinde insan uzmanlığıyla birlikte çalışması, anlam kaymalarını önlemek açısından gereklidir (Van Heerden vd. 2021: 178).

Klasik bir şerh çalışmasında Yeniterzi'ye göre şu aşamalardan hareketle metin şerh edilmelidir: 1. Kelimelerin sözlük anlamı 2. Kelimelerin terim anlamı 3. Beyitteki edebî sanatların tespiti 4. Kelimelerin metin içindeki fonksiyonların tespit edilmesi, yüklendiği diğer anlamların tespiti 5. Kelimelerin birbirleri arasındaki ilişki 6. Çeşitli devirlerde yazılmış aynı konudaki şiirlerle mukayesesi (Yeniterzi, 1999: 59-68). Yeniterzi'nin belirttiği bu altı husus, klasik bir şerhte metnin anlamının ve derinlerde gizlenen anlamları çıkarmanın yöntemlerinden biridir. Bu maddelere eklemeler yapmak mümkün olduğu gibi çıkarmakta mümkündür. YZ destekli şiir analizinde neredeyse klasik bir şerhte başvuru olan bütün yol olduğu gibi takip edilir. YZ, şiirdeki kelimelerin anlamını çıkarır, kelimelerin içerdiği özel anlamlar analiz eder ve kelimeler arasındaki ilişkiler ve şiirde yer alan edebî sanatlar tespit eder. Ancak teknolojinin imkânlarından faydalandığından bazı hususlarda klasik şerhten ayrılır. Örneğin YZ, klasik bir şerh metodundan farklı olarak kavram haritaları oluşturur, edebî tema ve dönem analizi yapar ve kavramlar arasındaki ilişkiler olumlu ve olumsuz bağlamda tablolar halinde sunar. Klasik bir şerhte yapılması pek de mümkün olmayan görselleştirmeye de başvurur. Bu da YZ'nin klasik bir şerh metodunu eksiksiz uygulamakla beraber ondan daha hızlı ve sistemli bir şerh çalışması yaptığını gösterir. Ancak bir YZ, algoritmalar ve veri tabanları üzerinden hareket ettiğinden şimdilik klasik şiirin uzmanlarının geniş kültürel birikimle bir metni yorumlamalarıyla boy ölçmesi söz konusu değildir. Ama bu ilerde veri tabanlarının dijitalleşmesiyle olmayacağı anlamına gelmez.

Bu çalışmada YZ destekli metin analizinden faydalanarak Fuzûlî'nin aşağıda verilen üç beyitlik bir kıtası, analiz edilecektir:

Çoh tefâhur kılma cem'-i mâl ile ey h'âce kim

Sîm ü zer cem'iyeti ehl-i gurûr eyler seni

Bârgâh-ı kurbdan cem'iyet-i mâl ü menâl

Her ne mikdâr olsa ol mikdâr dûr eyler seni

Gerçi ni'met çoh kifâyetden tecâvûz kılma kim

İmtilâ bâr-ı bedendür bî-huzûr eyler seni (Kılınç, 2021: 716)

Fuzûlî'nin yukarıdaki kıtası analiz edilirken YZ, klasik şerhin yöntemini takip etmiştir. Bu analiz esnasında verilen komutlarla kıtanın şekilsel (ölçü, kafiye örgüsü, kafiye ve redif) özellikleri, söz sanatları, kıtada kullanılan mazmunların tanımlanması ve kavramların sınıflandırılması, mazmun sözlüğü ve imge haritalanması, kıtanın anlamlandırılması ve yorumu, bağlamsal özeti ve didaktik yönü, tasvir açıklanması ile edebî tema ve dönem analizi yapılmıştır.

1.1. Biçimsel Analiz (Aruz, Kafiye, Redif)

Klasik Türk şiirinde biçimsel analiz, şiirin dış yapısını oluşturan nazım birimi, nazım şekli, ölçü ve uyak unsurlarını inceler. Nazım şekli, bir şiirin dize sayısı, kafiye düzeni ve nazım birimi gibi özelliklerine göre aldığı biçimsel kalıptır. Nazım birimi ise bir şiirin en küçük anlamlı ve biçimsel yapısını oluşturan bölümdür. Yani şairin duygu ve düşüncesini ifade etmek için kullandığı birimdir. Bu iki unsur, şiirin yapısal özelliğini belirler. Aruz ölçüsü, klasik şiirde en yaygın kullanılan vezindir ve uzun-kısa hece düzenine dayalıdır. Bir beyitteki iki mısranın aynı vezin kalıbına uyması, şiirin ahengini sağlar. Kafiye (uyak), mısra sonlarında ses benzerliği ile oluşur ve genellikle anlam bütünlüğünü pekiştirir. Redif ise aynı görev ve anlamdaki ek veya kelimelerin mısra sonunda tekrarlanmasıdır. Kafiye, müzikalite ve anlam vurgusu yaratırken redif, tematik bütünlüğü güçlendirir. Biçimsel analiz, teknik unsurları tespit etmekle beraber şairin estetik tercihlerini, dönemin edebî anlayışını ve ahenk yaratma tekniklerini de ortaya koyar (Saraç, 2019: 574). Bu nedenle klasik şiir çözümlemesinde biçimsel unsurlar, hem estetik hem de anlam inşasında temel yapı taşlarıdır.

Örnek metin olarak seçilen Fuzûlî'nin kıtasının vezni, fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün (— ı — — | — ı — — | — ı — — | — ı —)'dür. Bu kıtanın kalıbını bulmak için "Bu şiir aruz vezniyle yazılmış. İmale, zihaf, med gibi aruza ait unsurları da göz önünde bulundurarak veznini bul!" şeklinde komut verildiğinde YZ, kıtayı oluşturan her mısrayı tek tek analiz ederek şu sonucu vermiştir:

Bu kıtayı aruz vezni açısından incelediğimizde, önce tarama (tef'ilelere ayırma) işlemi yapmak gerekiyor:

Aruz ölçüsünde hecelerin “uzun (—)”, “kısa (◡)” ve “medli” hece durumlarını dikkate alacağız; ayrıca “imâle” (kısa heceyi uzun okuma), “zihaf” (uzun heceyi kısa okuma) ve “med” (uzun heceyi daha da uzatma) ihtimallerini kontrol edeceğiz.

1. Beyit Tarama

1. Mısra:

Çoh tefâhur kılma cem ‘-i mâl ile ey hâce kim

“Çoh”(—) “te”(◡) “fâ”(—) “hur”(—) / “kıl”(—) “ma”(◡) / “cem”(—) “i”(◡) / “mâl”(—) / “i”(◡) “le”(◡) / “ey”(—) / “hâ”(—) “ce”(◡) / “kim”(—)

Tarama sonucu “mefâ ‘ilün mefâ ‘ilün fe ‘ülün / — ◡ — — | — ◡ — — | — ◡ —” kalıbına uyumlu.

2. Mısra:

Sîm ü zer cem ‘iyyeti ehl-i gurûr eyler seni

“Sîm”(—) “ü”(◡) / “zer”(—) / “cem”(—) “iy”(◡) “ye”(◡) “ti”(◡) / “eh”(—) “li”(◡) / “gu”(◡) “rûr”(—) / “ey”(—) “ler”(—) / “se”(◡) “ni”(◡)

Burada da med (sîm, rûr) kullanımıyla “mefâ ‘ilün mefâ ‘ilün fe ‘ülün” kalıbı sağlanıyor. “Ehl-i”de “h-l” birleşmesiyle “li” kısa, “cem ‘iyyeti” kelimesinde “iy” med ile uzun hece değerini alıyor.

2. Beyit Tarama

1. Mısra:

Bârgâh-ı kurbdan cem ‘iyyet-i mâl ü menâl

Bârgâh(— —) / ı(◡) / kurb(—) / dan(—) / cem ‘(—) / iy(◡) / ye(◡) / ti(◡) / mâl(—) / ü(◡) / me(◡) / nâl(—)

Küçük imâlelerle yine “mefâ ‘ilün mefâ ‘ilün fe ‘ülün” uyumu sağlanıyor.

2. Mısra:

Her ne mikdâr olsa ol mikdâr dûr eyler seni

Her(—) ne(◡) / mik(—) dâr(—) / ol(—) sa(◡) / ol(—) / mik(—) dâr(—) / dûr(—) / ey(—) ler(—) / se(◡) ni(◡)

Medli heceler (mikdâr, dûr) uzun hece değerini veriyor.

3. Beyit Tarama

1. Mısra:

Gerçi ni ‘met çoh kifâyetden tecâvüz kılma kim

Ger(—) çi(◡) / ni ‘(—) met(—) / çoh(—) / ki(◡) / fâ(—) yet(—) / den(—) / te(◡) / câ(—) vüz(—) / kıl(—) ma(◡) / kim(—)

2. Mısra:

İmtilâ bâr-ı bedendür bî-huzûr eyler seni

İm(—) ti(◡) lâ(—) / bâr(—) ı(◡) / be(◡) den(—) dür(—) / bî(—) hu(◡) / zûr(—) / ey(—) ler(—) / se(◡) ni(◡)

Sonuç

Bu kıta, “mefâ ‘ilün mefâ ‘ilün fe ‘ülün” (— ◡ — — | — ◡ — — | — ◡ —) kalıbıyla yazılmıştır.

İmale: “cem ‘iyyet”, “kifâyet”, “mikdâr” gibi kelimelerde kısa hecenin uzun okutulması.

“Med”: “Sîm”, “rûr”, “nâl” gibi uzun sesli barındıran hecelerde.

“Zihaf”: Kalıp gereği uzun hecelerin kimi yerde kısa değerlendirildiği ufak dönüşümler olabilir, ancak bu kıtada zihaf örnekleri sınırlıdır.

Vezin tahlili için verilen komut sonucu YZ, önce mısraları hece-ağırlık birimlerine ayırıp olası kalıpları tahmin etmiştir. Dizeler üzerinde veznin taktisini doğru yapmakla beraber kalıbı verirken “mefâilün/ mefâilün/ feülün (— ◡ — — | — ◡ — — | — ◡ —)” şeklinde yanlış verdiği tespit edilmiştir. Ayrıca bu

işlemde hece uzunluklarını, imâle, med ve zihaf ihtimallerini, vasl ve aruzî okunuşu dikkate almadan yaptığı, ilk beytin ilk dizesinde yer alan “ile” sözcüğünün ikinci hecesindeki imaleyi ve ikinci dizedeki “cem’iyyeti” sözcüğünün son hecesindeki imaleyi, ikinci beytin ilk dizesindeki “bârgâh” ile ikinci dizesinde yer alan “mikdâr” sözcüğündeki medi tespit edemediği görülmüştür. Bu da YZ’nin med, imâle ve zihaf kavramlarını birbirine karıştırarak imâle yapılması gereken heceleri açık saydığı, bazı hecelerde de med yapılması gerekirken bu heceleri kapalı kabul ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca her mısranın tef’île dizilimini adım adım kontrol etmeden hemen vezni vermiş, bu da yanlış bir veznin verilmesine neden olmuştur. Bu da bize şu an için YZ’nin açık ve kapalı hece tespitinde oldukça başarılı olduğu; ancak var olan versiyonuyla vezni aruz unsurlarıyla beraber doğru bir şekilde tespit etmekte pek de başarılı olmadığını göstermektedir.

Verilen bu kıtanın kafiye örgüsü (xa, xa, xa) olup kafiyesi (ûr) zengin kafiye (kâfiyye-i mürekkebe) ve reviden önce de ridf (â, î ve û) yer aldığından dolayı da zengin kafiyenin bir çeşidi olan kâfiyye-i mürdefedir. “Eyler seni” sözcük tekrarları da kelime halinde rediftir. Kafiye ve redifler, şiire ahenk ve anlam katan önemli unsurlar olup özellikle kafiye klasik şiirde vezinle beraber şiirin bulundurması gereken iki şartından biridir (Saraç, 2019: 573). Bu anlamda kafiye çözümlemesi, klasik şiir analizinde ve şiirin şekilsel özelliklerini tespit etmede önemli bir yere sahiptir. Kafiye ve redif hususunda yapmasını istediğimiz analizde ise YZ’ye sorduğumuz “*Verilen kıtanın kafiye örgüsünü, kafiye ve redifini klasik edebiyat bilgisi çerçevesinde bul!*” şeklindeki komuta karşılık olarak YZ tarafından aşağıdaki analiz yapılmıştır:

1. Kafiye Örgüsü:

Kıtalarda genellikle ilk mısralar birbiriyle kafiyeleşmez, 2, 4 ve 6. mısralar kafiyeleşir. Burada da aynı durum geçerli:

1. mısra: serbest (kafiyesiz), 2, 4, 6. mısralar: gurûr – dūr – huzûr (tam kafiye) + eyler seni (redif) 3 ve 5. mısralar ise serbesttir, diğer mısralarla kafiyeleşmez. Dolayısıyla örgü: x a x a x a

2. Redif:

Her beyitte tekrar eden “**eyler seni**” tamamen aynı anlam ve görevde kullanıldığı için **rediftir**.

3. Kafiye bölgesi (mukayyed kısım):

Rediften önce gelen kelimeler: gurûr – dūr – bî-huzûr

Ortak ses dizisi: -ûr

4. Revî:

Kafiye çekirdeğini oluşturan son ünsüz: r

5. Kafiye türü:

Ortak ses dizisi birden fazla harfe dayandığı için bu kafiye zengin kafiye türüdür.

Klasik terimle: kâfiyye-i mürekkebe

Sonuç:

Kafiye örgüsü: aa a

Kafiye: -ûr

Revî: r

Kafiye türü: zengin kafiye (kāfiyye-i mürekkebe)

Bu işlemde iki tarama yapılmıştır. İlk taramada verilen şiirin bir kıta' olup olmadığı ve şiirin klasik edebiyat bilgisine göre incelemesi gerektiği komutu verilmeden yapılırken ikinci taramada şiirin bir kıta' olduğu ve şiirin klasik edebiyat bilgisine göre analizinin yapılması komutu verilmiştir. İlk analizde YZ, kafiye kıtanın örgüsünü (aaa) şeklinde yanlış verdiği; ancak ikinci analizde yapılan uyarı sonucu kıtanın kafiye örgüsünü (xa xa xa) şeklinde doğru tespit ettiği görülmüştür. Redif ve kafiye hususunda ise sistem, ilk komutta redifleri (eyler seni) ve (-ûr) kafiyeleri doğru tespit etmiş; ancak kafiye adlandırırken uzun ünlünün iki ses değerinde olduğunu değerlendirmeden tam kafiye olarak vermiştir. İkinci komutta ise yukarıda görüldüğü üzere YZ, kıtayı klasik edebiyat bilgisine göre kafiye ve redif analizi yapmış ve şiirin revisini, kafiye türünü ve rediflerini doğru bir şekilde tespit etmiştir. Bu da verilen komutların doğru bir şekilde verildiği durumda YZ'nin klasik belagat bilgisi çerçevesinde kafiye, redif ve kafiye örgüsü tespitinde sağlıklı analizler yapabileceğini göstermektedir.

1.2. Şiirde Yer Alan Söz Sanatlarının Tespiti

Klasik Türk edebiyatında söz sanatları, estetik değer yaratmanın yanı sıra derin anlamlar kazandırmak amacıyla yoğun biçimde kullanılmıştır. Bu edebî gelenekte teşbih (benzetme), istiare (eğretileme), mecaz, tevriye, cinas, hüsnütalil gibi sanatlar, şiirin hem biçimsel hem de anlamsal yapısını zenginleştirir. Özellikle klasik şiirde söz sanatları, soyut kavramların somut imgelerle ifade edilmesini sağlar; böylece okuyucunun hayal gücünü harekete geçirerek ona çok katmanlı anlam dünyaları sunar. Örneğin şiirlerde sıkça yer alan bir gül ve bülbül, şem ve pervane, kumru ve servi, deniz ve dalga, mürekkep ve kalem, şarap ve kadeh gibi metaforular bir doğa tasviri olmakla beraber âşık ile maşuk, zahir ile batın arasındaki ilişkiye işaret eder. Bu sanatlar sayesinde şair, duygularını daha etkileyici biçimde dile getirir ve okuyucuda estetik bir haz uyandırır. Aynı zamanda söz sanatları, kelime oyunları ve derin çağrışımlarla klasik şiire entelektüel bir boyut kazandırır. Bu anlamda metin şerhinde söz sanatlarını tespit etmek, eserin anlam katmanlarını çözümlemek açısından büyük önem taşır. Dolayısıyla bir metni şerh ederken söz sanatlarının fark edilmemesi, şiirin anlamının eksik ya da yanlış yorumlanmasına neden olabilir.

YZ destekli analiz yöntemleri ile Fuzuli'nin kıtasındaki söz sanatlarını sistematik ve hızlı biçimde tespitinin mümkün olup olmadığı sorgulamak amacıyla kıta, sisteme yüklenerek “*Bu kıtada yer alan söz sanatlarını tespit et!*” şeklinde bir komut verildiğinde YZ, kıtadaki söz sanatlarını tablo halinde şu şekilde tespit etmiştir:

Beyit / Dize	Söz Sanatı	Açıklama
“Çoh tefâhur kılma cem’-i mâl ile ey hâce kim / Sîm ü zer cem’iyyeti ehl-i gurûr eyler seni”	Teşbih (Benzetme)	“Sîm ü zer” (gümüş ve altın), mal-mülkün ihtişamına benzetilir. Mal toplamının kişiyi gurura sevk etmesi, dolaylı bir benzetmeyle ifade edilir.

Beyit / Dize	Söz Sanatı	Açıklama
Aynı beyit	Telmih	“Sîm ü zer” ifadesi, klasik edebiyatta sıkça kullanılan altın ve gümüş imgesiyle servete yapılan telmihtir.
Aynı beyit	Hitap (İltifat)	“Ey hâce” hitabı ile doğrudan okuyucuya veya muhataba seslenilir; bu da anlamı güçlendirir.
“Bârgâh-ı kurbdan cem’iyyet-i mâl ü menâl / Her ne mikdâr olsa ol mikdâr dür eyler seni”	Tezat (Zıtlık)	“Kurb” (yakınlık) ve “dür” (uzaklık) kavramları arasında zıtlık vardır. Dünya malı arttıkça manevi yakınlıktan uzaklaşma teması vurgulanır.
Aynı beyit	Mecaz	“Bârgâh-ı kurb” (yakınlık makamı) ifadesiyle mecazî olarak Allah’a yakınlık kastedilir.
“Gerçi ni’met çok kifâyetden tecâvüz kılma kim / İmtilâ bâr-ı bedendür bi-huzûr eyler seni”	Teşbih	Fazla nimet, “bedene yük olan bir doluluk” olarak benzetilir. Doğrudan söylenmeyip dolaylı ifade edildiği için bu aynı zamanda istiare dir (eğretileme).
Aynı beyit	Hüsnütalil	Fazla nimet huzuru kaçırır ifadesiyle nimetin fazlasının zarar verici oluşu güzel bir gerekçeyle açıklanır.

Yapılan bu analizde ChatGPT-5’in verdiği söz sanatlarının bir kısmı, şiirde bulunurken bir kısmı ise şiirde yer almamaktadır. İlk beyitte ChatGPT-5 tarafından üç söz sanatı tespit edilmiştir. Bu söz sanatları içinde doğru olarak tespit edilen sadece hitap/nida sanatıdır. Ancak bu sanat da iltifat sanatı olarak verilmiştir. Doğrusu ilk beyitte *tefahür ile gurûr, cem’-i mâl ile sîm u zer cem’iyyeti* kavramları arasında gayr-ı mürettep leff u neşr sanatı vardır. Ayrıca *sîm u zer, mâl, tefahür, gurûr* sözcükleri anlamca ilişkili olduğundan tenasüp ve *ey h’âce* seslenmesiyle de nida sanatı bulunmaktadır. İkinci beyitte ise dört söz sanatı bulunmuştur. ChatGPT-5, ilk iki sanatı doğru tespit etmekle beraber bir gayr-ı mürettep leff u neşr ve ilişkili kavramlar bir arada kullanıldığı için tenasüp sanatını tespit edememiştir. Üçüncü beyitte ise YZ, iki söz sanatı tespit etmiştir. İlkinde istiare doğru bulunmuş; ancak tespit edilen hüsnütalil sanatı şiirde yer almamaktadır. Ayrıca beyitte ilişkili kavramlar bir arada kullanıldığından tenasüp sanatı ve paralel ifadeler bir arada verildiğinden gayr-ı mürettep leff u neşr de bulunmaktadır. Sistem, bu sanatları tespit edememiştir. Sonuç olarak YZ destekli söz sanatı analizinde YZ’nin söz sanatlarını doğru ve eksiksiz tespit edemediği ve bu noktada eksiklikler barındırdığı görülmektedir. Ayrıca olmayan bir söz sanatını da vererek yanıltıcı bir bilgiye yer vermiştir.

1.3. Mazmun Tanıma ve Kavramsal Sınıflama

Klasik Türk şiirinde anlamın temel yapı taşlarından biri mazmunlardır. Mazmun, belirli bir duygu, düşünce veya tasavvufi kavramı temsil eden, geleneğin içinde yerleşmiş imge veya mecazdır. Örneğin “gül” sevgiliyi, “bûlbûl” âşığı, “ateş” ise aşkın yakıcılığını sembolize eder. Mazmunlar, hem bireysel hem de kolektif bir anlam kodu taşır; şairin sanat anlayışı ile edebî geleneğin müşterek hafızası arasında köprü kurar (Andrews, 2018: 57). Mazmun tanıma, bir beyitteki kelime veya ifadelerin geleneksel anlam katmanlarını tespit etme sürecidir. Geleneksel yorumlama yöntemleri, bu süreci şairin üslubu, dönem bağlamı ve kültürel referansları üzerinden yürütürken günümüzde doğal dil işleme (NLP) teknikleri bu süreci otomatikleştirebilmektedir (Özer, 2025: 887). Nitekim şiirsel dilde anahtar kavramların

belirlenmesi, bunların tematik ağlarla ilişkilendirilmesi ve bağlamsal açıklamalarla zenginleştirilmesi, mazmun tanımının dijital versiyonunu oluşturmaktadır.

Çalışmanın bu kısmında ChatGPT-5'e "Fuzûlî'ye ait olan bu kıtanın mazmun tanıma ve kavramsal sınıflamasını yap!" komutuyla kıtanın mazmun tanıma ve kavram sınıflamasının yapılması istenmiş ve sitem, aşağıda olduğu gibi her beytin kavramsal kümelerini ve bağlantılarını izah etmiştir:

Çoh tefâhur kılma cem'-i mâl ile ey hâce kim Sîm ü zer cem'iyeti ehl-i gurûr eyler seni Mazmunlar: Cem'-i mâl → Dünya malı, geçici zenginlik. Sîm ü zer → Gümüş ve altın, maddî servetin sembolü. Ehl-i gurûr → Kibir ve gurur sahibi, hakikatten uzak insan tipi. Kavramsal Küme: Dünyevî servet – kibir – ahlakî zaaf Bağlantı: Servet, ahlakî yozlaşmaya kapı açan bir unsur olarak kodlanmış; klasik şiirde "sîm ü zer" maddî dünyanın aldattıcılığının mazmunudur.
Bârgâh-ı kurbdan cem'iyet-i mâl ü menâl Her ne mikdâr olsa ol mikdâr dûr eyler seni Mazmunlar: Bârgâh-ı kurb → İlahi yakınlık makamı, tasavvufta Allah'a yaklaşma hâli. Mâl ü menâl → Servet, mülk. Kavramsal Küme: Tasavvufî yaklaşma – dünyevî engeller Bağlantı: Servetin miktarı arttıkça insanı ilahi yakınlıktan uzaklaştıracağı fikri, tasavvufî mazmun örgüsüne dayanır.
Gerçi ni'met çoh kifâyetden tecâvüz kılma kim İmtilâ bâr-ı bedendür bî-huzûr eyler seni Mazmunlar: Ni'met → Hem dünyevî rızık hem de manevî ihsan. Kifâyet → Yeterlilik, kanaat. İmtilâ → Doygunluk, aşırıya kaçma. Bâr-ı beden → Beden yükü; tasavvufta dünyaya ve nefsanî arzulardan kaynaklı ağırlık. Bî-huzûr → Manevî huzurun kaybolması. Kavramsal Küme: Kanaat – aşırılık – huzur kaybı Bağlantı: Kanaat, tasavvufta huzurun şartı; aşırılık ise hem fiziksel hem manevi ağırlık olarak betimlenmiş.

ChatGPT-5, Fuzûlî'ye ait aşağıdaki kıtayı analiz ederken öncelikle beyitleri ayrı ayrı ele almış; her beyitte geçen "cem'-i mâl", "sîm", "zer", "bârgâh-ı kurb", "ni'met" gibi anahtar kelimeleri morfolojik çözümleme yoluyla tespit etmiştir. Fuzûlî'nin beyitlerini mazmun tanıma ve kavramsal sınıflama yöntemiyle analiz ederken önce morfolojik çözümleme yaparak beyitlerde geçen "cem'-i mâl", "sîm", "zer", "bârgâh-ı kurb", "ni'met" gibi anahtar kavramları tespit etmiştir. Ardından bu kavramlar, klasik şiir söz varlığı ve tasavvuf terminolojisi veri tabanlarıyla eşleştirilerek hem sözlük hem de geleneğe

özgü mecazî anlamları belirlenmiştir. Tespit edilen kavramlar, “dünyevî servet ve kibir”, “tasavvufî yakınlık ve engel” ve “kanaat ve huzur” gibi tematik kümeler altında toplanmış; her kümenin beyitteki işlevi ve kültürel bağlamı açıklanmıştır. Daha sonra sistem, bu tematik kümeler arasındaki ilişkileri “servet → kibir → ilahi yakınlıktan uzaklaşma” ve “aşırılık → yük → huzursuzluk” gibi anlam zincirleri hâlinde modellemiş ve bu ilişkileri kavramsal ağ (concept map) biçiminde görselleştirmiştir. Böylece beyitler; kelime anlamlarıyla beraber kültürel, ahlakî ve tasavvufî bağlamlarıyla birlikte anlamlandırılmıştır. Ancak ChatGPT-5, burada mazmun tanımlaması yaparken kavram ve mazmun farkını tam olarak tespit edememiş, şiirde yer alan her kavramı ve mecazî kullanımı mazmun olarak ele almıştır. Mazmun, klasik şiirde belirli kavram ve imgelerin dolaylı biçimde ifade edilmesini sağlayan, nükteli ve sanatlı söyleyişlere dayalı bir anlam örgüsü olduğundan ve beyitlerde doğrudan dile getirilmeyen; fakat sezdirilen ikinci anlamı, örtük mesajı veya içsel maksadı karşılayan edebî bir yapı olarak tanımlandığından (Belli, 2019: 19) burada tespit edilen kavramların mazmun olarak ele alınması mümkün değildir. Bu da sistemin mazmun kavramıyla tam olarak neyin kastedildiğini algılayamadığını, bu yüzden de sağlıklı bir ayırım yapamadığını göstermektedir.

ChatGPT-5, kıtanın mazmun tanıma ve kavramsallaştırmasını yaptıktan sonra aşağıdaki kavramsal sınıflama tablosunu da oluşturmuştur:

Kavramsal Sınıflama Tablosu		
Kavramsal Küme	Mazmunlar	Tematik Anlam
<i>Dünyevî Servet ve Kibir</i>	<i>Cem’-i mâl, sîm ü zer, ehl-i gurûr</i>	<i>Servetin, kibri ve hakikatten uzaklaşmayı besleyen unsur olması</i>
<i>Tasavvufî Yakınlık ve Engel</i>	<i>Bârgâh-ı kurb, mâl ü menâl</i>	<i>Maddî varlıkların ilahi yakınlık yolundaki engelleyici rolü</i>
<i>Kanaat ve Huzur</i>	<i>Ni’met, kifâyet, imtilâ, bâr-ı beden, bî-huzûr</i>	<i>Kanaatin huzur getirmesi, aşırılığın ise bedensel ve ruhsal huzursuzluk vermesi</i>

ChatGPT-5’in yaptığı bu işlem, aslında adım adım sistematik bir “kavramsal çözümleme ve tematik sınıflandırma süreci”dir. Öncelikle Fuzûlî’nin beyitlerinde geçen anlam yüklü kelimeler, klasik şiir söz varlığı taramasıyla tespit edilmiştir. Bu tespit sürecinde kelimelerin sözlük anlamlarıyla beraber edebî ve tasavvufî çağrışımları da dikkate alınmıştır. Ardından her kavram, işlev ve anlam bakımından ortak özellikler gösteren “kavramsal kümeler” altında toplanmıştır. Bu sınıflandırma sırasında, kavramların temsil ettiği duygu veya düşünce alanı (örneğin servet, kibir, ilahî yakınlık, kanaat) esas alınmıştır. Daha sonra her küme için kavramların beyit içinde ne tür bir tematik anlam oluşturduğu belirlenmiş ve tabloya “Tematik Anlam” sütunu olarak eklenmiştir. Örneğin “cem’-i mâl, sîm ü zer, ehl-i gurûr” kavramları “dünyevî servet ve kibir” kümesinde toplanmış ve bunların klasik şiirde servetin kibir ve hakikatten uzaklaşmayı besleyen bir unsur olarak işlendiği vurgulanmıştır. Bu yöntemle, beyitlerin anlam katmanları hem şematik hem sistematik biçimde ortaya konmuş; böylece tematik çözümleme,

yorumlamada kolaylaştırıcı bir araç hâline getirilmiştir. Kavramsal sınıflama tablosu oluşturulduktan sonra kıtada geçen kavramların ilişki ağı ortaya konulmuş ve bu bir tablo olarak verilmiştir:

Mazmunlar Arası İlişki Ağı	
1.	Servet (sîm ü zer) → Kibir (ehl-i gurûr) → İlâhi yakınlıktan uzaklaşma (bârgâh-ı kurb)
2.	Kanaat (kifâyet) ↔ Huzur (huzûr)
3.	Aşırılık (imtilâ) → Beden yükü (bâr-ı beden) → Huzursuzluk (bî-huzûr)

Bu işlemde kavramların tek tek tanımlanmasıyla yetinilmeyip aralarındaki anlamsal ve tematik ilişkilerin ortaya konmuştur. Öncelikle her beyitteki kavramlar arasındaki bağlantılar tespit edilmiştir. Bu bağlantılar, beyitlerdeki anlam akışına ve klasik şiirdeki yerleşik kavram zincirlerine göre düzenlenmiştir. Örneğin, “sîm ü zer” (servet) kavramının klasik şiirde “ehl-i gurûr” (kibir) ile kibirin ise “bârgâh-ı kurb”tan (ilâhi yakınlık) uzaklaşma ile ilişkili olduğu belirlenmiştir. Böylece birinci maddede nedensel bir zincir (servet → kibir → manevî uzaklaşma) kurulmuştur. İkinci maddede “kifâyet” (kanaat) ile “huzûr” arasında karşılıklı, pozitif bir ilişki olduğu vurgulanmış; bu nedenle oklar çift yönlü gösterilmiştir. Üçüncü maddede ise “imtilâ” (aşırılık) → “bâr-ı beden” (bedensel yük) → “bî-huzûr” (huzursuzluk) zinciri, yine klasik şiirdeki ahlakî öğreti çerçevesinde olumsuz, ardışık bir süreç olarak modellenmiştir. Böylece şiirdeki kavramların bireysel anlamlarıyla beraber beyit içindeki konumlarını ve birbirleriyle kurdukları tematik ilişkileri de görsel bir ağ şeklinde ortaya konularak şiirin derin anlam yapısının daha net anlaşılması sağlanmıştır. Ancak bu kısımdaki en büyük eksiklik, mazmun tanımlama hususudur. Her ne kadar mazmunlar arası anlam ilişkisi tespiti yapılmış gibi görünse de asıl yapılan, şiirdeki kavram tespitidir. Önceki uygulamada olduğu gibi bu örnekte de YZ, şiirde yer alan ancak sembolik ya da temsili bir anlam taşımayan unsurları mazmun olarak değerlendirmiştir. Bu durum, YZ’nin mazmunu bağlam dışı kavramlardan ayırt etmede tutarlı bir ayrıştırma yapamadığını göstermektedir. Dolayısıyla mazmun analizinde YZ çıktıları doğrudan doğruya kabul edilmemeli; araştırmacılar, sunulan bilgileri bağımsız kaynaklarla karşılaştırarak teyit etme gerekliliğini göz önünde bulundurmalıdır.

1.4. Mazmun Sözlüğü ve İmge Haritalama

Mazmun sözlüğü ile imge haritalama, klasik şiirinin çok katmanlı anlam örgüsünü çözümlemede başvuru yöntemleridir. Mazmun sözlüğü, klasik şiirin yüzyıllar içinde oluşturduğu kalıplaşmış sembol ve mecazların sistematik biçimde tanımlandığı bir başvuru alanı sunarak metinlerdeki kültürel göndermeleri görünür kılar. İmge haritalama ise bir şiirdeki kavram ve sembollerin birbirleriyle kurduğu ilişkileri ağ yapısı hâlinde ortaya koyarak metnin anlam mimarisini somutlaştırır. Bu iki yaklaşım birlikte kullanıldığında, klasik şiirinin sembolik dili daha okunaklı hâle gelir; beyitlerdeki çağrışımsal yapılar, tematik yoğunlaşmalar ve estetik düzen daha açık biçimde izlenir. Böylece hem araştırmacılar hem öğrenciler için klasik şiirin kapalı görünen ifade sistemini çözmeye yönelik yöntemsel bir çerçeve

oluşur ve metnin anlam evreni daha bütüncül bir biçimde değerlendirilir. Ancak bu uygulama, bir araştırmacı için uzun süre alan zahmetli bir iştir. Yapay zekâ sistemleri ise bu işi çok kısa sürede analiz ederek mazmun sözlüğü ve imge haritaları oluşturaabilir; kelimeler ve kavramlar arasındaki bağları tespit edebilir ve dijital haritalar oluşturabilir. Bu haritalar sayesinde metinler içindeki imgelerin dağılımı, etkileşimleri ve kültürel-kavramsal ağları ortaya çıkar.

ChatCPT-5'e verilen "Bu kıtanın mazmun sözlüğünü ve imge haritalamasını oluştur!" komutuyla sistem, söz konusu kıtanın analizi şu şekilde yapılmıştır:

Bağlamsal Değerlendirme

Fuzûlî, kıtada dünyevî zenginliğe övünmeyi, tasavvufî ölçülerle eleştirir. Mazmun sözlüğü yardımıyla bu şiirdeki imgeler, hem klasik anlam dağarcığı içinde hem de bağlamsal olarak doğru konumlandırılabilir. İmge haritalama ise mal-gurur-uzaklaşma-huzursuzluk zincirini görsel olarak modelleyerek şiirin didaktik mesajını netleştirir: Maddi aşırılık, manevî yoksunluk doğurur.

Mazmun Analizi:

<i>Cem-i mâl:</i>	<i>Mal toplama hırsı; dünyevi zenginlik mazmunu. Çoğu zaman gaflet, gurur ve kalp katılığı ile ilişkilidir.</i>
<i>Sîm ü zer:</i>	<i>Gümüş ve altın; dünya metaini simgeleyen klasik mazmun.</i>
<i>Bârgâh-ı kurb:</i>	<i>İlahi yakınlık, manevî huzur makamı.</i>
<i>Mâl ü menâl:</i>	<i>Mal-mülk, dünyevi servet. Klasik şiirde çoğu zaman gönlü meşgul eden bir engel olarak geçer.</i>
<i>Nî'met:</i>	<i>Hem maddi hem manevî rızık; burada maddi boyutu ön planda.</i>
<i>Kifâyet:</i>	<i>Kanaatkârlık, yeterli olanla yetinme erdemi.</i>
<i>Bî-huzûr:</i>	<i>Ruhsal dinginlikten uzak, huzursuz hâl.</i>

İmge Haritalama:

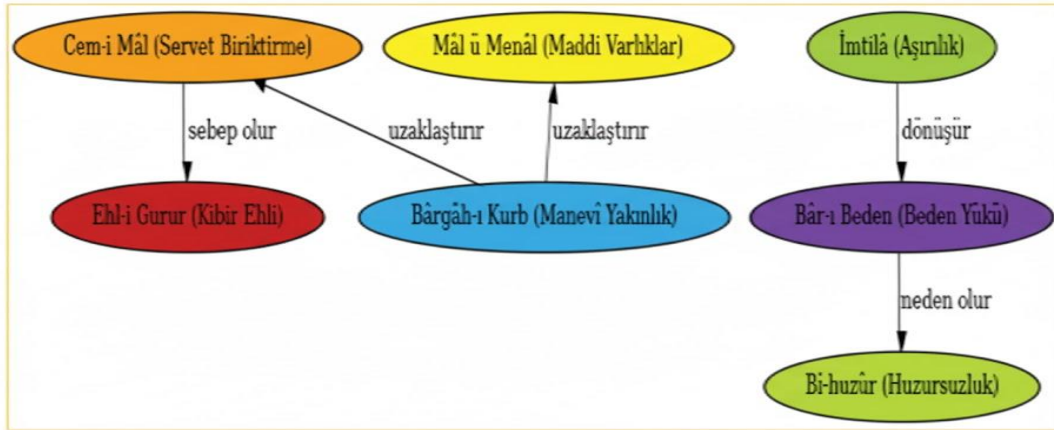
Bu şiirdeki mazmunlar arasında "Dünya Malı ↔ Gurur ↔ İlahi Yakınlıktan Uzaklaşma" ekseninde güçlü bir anlam bağı vardır. "Sîm ü zer" ve "mâl ü menâl" dünyevi tutkuları temsil ederken "bârgâh-ı kurb" bu tutkuların zıddı olan manevî hedefi simgeler. "Kifâyet" mazmunu, bu iki alan arasında denge unsuru olarak yer alır. "Bî-huzûr" ise dünyevi aşırılığın ruhsal sonucu olarak haritanın son halkasını oluşturur. Aşağıdaki tablo, Fuzûlî kıtasındaki mazmunların ve imgelerin birbirleriyle kurduğu ilişkileri "Mazmun Sözlüğü ve İmge Haritalama" yöntemiyle şematik olarak göstermektedir. Bu yapı, şiirin anlam ağını görsel biçimde ortaya koyar.

Mazmun Sözlüğü ve İmge Haritalama Analizi

<i>Beyit</i>	<i>Ana Mazmunlar / İmgeler</i>	<i>Anlam ve İlişkiler</i>
<i>1. Beyit</i>	<i>Mâl, Sîm ü Zer, Ehl-i Gurûr</i>	<i>Dünyevî servet ve altın/gümüş, gurura ve kibire neden olur. Zenginliğin kalbi Allah'a yakınlıktan uzaklaştırdığı vurgulanır.</i>
<i>2. Beyit</i>	<i>Bârgâh-ı Kurb, Mâl ü Menâl</i>	<i>Allah'a yakınlık makamı ile mal/mülk bir arada olamaz; servetin miktarı arttıkça kul, manevî yakınlıktan uzaklaşır.</i>

3. Beyit	Ni'met, Kifâyet, İmtilâ, Bâr-ı Beden	Nimeti kifâyet miktarında tutmak gerektiği, aşırılığın bedene ve ruha huzursuzluk verdiği ifade edilir. Doygunluk yük gibi görülür.
----------	--------------------------------------	---

Bu analizde önce kıtadaki anahtar kelime ve tamlamalar, mazmunun klasik şiirdeki anlam özelliği dikkate alınmadan “mazmun sözlüğü” bağlamında çözümlenmiştir. Klasik şiirde belirli kelimelerin kazandığı sabit anlamlar dikkate alınarak “sîm ü zer” dünyevî zenginlik ve gururun kaynağı, “bârgâh-ı kurb” Allah’a yakınlık makamı, “nimet” rızık ve imkân, “kifâyet” kanaat, “imtilâ bâr-ı beden” ise aşırılığın bedene ve ruha yük oluşturması olarak değerlendirilmiştir. Ardından “imge haritalama” yöntemiyle bu mazmunlar nedensel ve çağrışımsal ilişkilerine göre şematize edilmiştir. Sistem bunu şu şekilde tablolastırmıştır:

Bu görsel, kıtadaki mecaz ve anlam derinliği ilişkilerini kavramsal bir ağ şeklinde göstermektedir. Her düğüm bir ana mecaz ya da kavramı, oklar ise bu kavramlar arasındaki anlam ilişkilerini temsil etmektedir. Böylece olumsuz zincir (*mal* → *gurur/kibir* → *allah'a yakınlıktan uzaklaşma* ve *nimet/aşırılık* → *bedene yük* → *huzursuzluk*) ile olumlu karşıt zincir (*kanaat* → *huzur* → *ilahi yakınlık*) arasındaki tematik geçişler net bir şekilde izlenebilmektedir. Bu yöntemle YZ, kavramları sözlük anlamıyla beraber vermekle birlikte kavramların birbirlerini nasıl tetiklediklerini ve zıt anlam eksenlerinde nasıl karşılaştıklarını göstermiştir. Bu da şiirin hem tasavvufî hem de ahlakî boyutlarını bütüncül bir şekilde görünmesini sağlamıştır. Ancak burada yapılan analiz ile bir önceki başlıkta yapılan analiz arasında pek bir fark yoktur. Hatta denilebilir ki sistem, iki farklı başlık için aynı analizi yapmıştır. Ayrıca bir önceki analizlerde olduğu gibi şiirde yer alan temel karamlar da mazmun olarak sınıflandırılmıştır. Bu da analizin başarısına gölge düşürmektedir.

1.5. Anlamlandırma ve Beyit Yorumlama

Klasik Türk edebiyatı metinlerinin en önemli özelliği, beyitlerin çok katmanlı ve yoğun anlam yapılarıdır. Bu anlamlar çoğu zaman doğrudan değil mazmun, mecaz ve remiz gibi edebî araçlarla dolaylı biçimde iletilir. Bu nedenle beyitlerde yer alan kelimelerin sözlük anlamları şiiri açıklamak için yeterli olmaz. Şiirdeki anamı kavrayabilmek için kültürel bağlamı ve geleneksel şiir diliyle birlikte yorumlaması gerekir. YZ teknolojisinin bir parçası olan *doğal dil işleme (NLP)* teknikleri, beyitlerdeki anahtar kavramların tanınması, anlam kümelerinin çıkarılması ve bağlamsal açıklamaların otomatikleştirilmesi gibi işlevlerle şiirdeki anlamı kavramada kolaylaştırıcı rol üstlenmektedir (Özer, 2025, s. 887). Yapay zekâ destekli sistemler, gerekli dijital veri altyapısına sahip olduğu takdirde örneğin bir beyitte geçen “leb, serv, gamze, peri, zülf, sanem” gibi kavramları tanıyabilir; bunlara ilişkin sözlük karşılıkları, tarihî kullanım örnekleri ve tematik bağlamlarıyla açıklayıcı metinler sunabilir. Bu bağlamda yapay zekâ programları, beytin bağlam içi özetini çıkarmada, benzer beyitlerle karşılaştırma yapmada ve anlamın hem bireysel hem de geleneğe özgü yönlerini belirginleştirmede araştırmacılara yardımcı olabilir. Kahya (2024), yapay zekâ tabanlı anlamlandırma sistemlerinin, özellikle anlam bulanıklığı yaşayan öğrencilerde kavrayış düzeyini artırdığını ifade ederek YZ’nin klasik edebiyata ait metinlerin anlamlandırılmasındaki rolüne dikkat çeker. Bu tarz bir metin analizi, klasik metin şerhi geleneğinde var olan sezgisel beyit yorumunu, veri destekli bir süreç haline getirebilir.

Fuzûlî’nin aşağıda verilen kıtası, veri destekli analiz yöntemiyle çözümlmek için ChatGPT-5’e “Verilen kıtayı anlamlandırma ve beyit yorumu yoluyla şerh et!” komutu verildiğinde ChatGPT-5, veri destekli analiz yoluyla metni şu şekilde yorumlamıştır:

1. Beyit

Çoh tefâhur kılma cem‘-i mâl ile ey hâce kim

Sîm ü zer cem‘iyyeti ehl-i gurûr eyler seni

Kelime Anlamları:

tefâhur: övünmek, gururlanmak

cem‘-i mâl: mal toplamak

hâce: efendi, saygı ifadesi

sîm: gümüş

zer: altın

cem‘iyyet: bir araya getirme, biriktirme

ehl-i gurûr: gurur sahibi, kibirli kimse

Düz Anlam:

Ey efendi, mal biriktirmekle çok övünme; çünkü altın ve gümüş toplamak seni gurur ehli yapar.

Yorum:

*Fuzûlî burada dünyevî servet biriktirmenin ahlakî tehlikesine dikkat çeker. “Sîm ü zer” maddi zenginliği simgelerken “ehl-i gurûr” manevî olgunluktan uzak, kibirli insan tipini temsil eder. Şair, servetin insanın ruhsal terbiyesini bozabileceğini, onun tevazusunu kaybettireceğini ima eder. Bu beyit, klasik şiirde sıkça görülen **servet–gurur** zıtlığının tipik bir örneğidir.*

2. Beyit

*Bârgâh-ı kurbdan cem'iyet-i mâl ü menâl
Her ne mikdâr olsa ol mikdâr dâr eyler seni*

Kelime Anlamları:

bârgâh-ı kurb: yakınlık makamı, özellikle tasavvufta Allah'a yakın olma hâli

mâl ü menâl: mal mülk, maddi menfaatler

miktâr: ölçü, miktar

dâr: uzak

Düz Anlam:

Ne kadar olursa olsun, mal ve mülk toplamak seni ilahî yakınlık makamından o kadar uzaklaştırır.

Yorum:

Tasavvufî bir perspektifle, dünya malına bağlılık insanın Allah'a yaklaşmasını engelleyen en önemli perdelerden biridir. Burada "bârgâh-ı kurb" ilahî huzura erişmeyi simgeler. Fuzûlî, mal biriktirmenin ölçüsü arttıkça kişinin bu manevî makamdan aynı ölçüde uzaklaşacağını dile getirir. Bu beyit, madde–mana zıtlığının güçlü bir ifadesidir.

3. Beyit

*Gerçi ni'met çok kifâyetden tecâvüz kılma kim
İmtilâ bâr-ı bedendür bî-huzûr eyler seni*

Kelime Anlamları:

ni'met: rızık, maddi veya manevî nimet

kifâyet: yeterlilik, kanaat miktarı

tecâvüz: aşmak, sınırı geçmek

imtilâ: dolup taşma, fazlalık

bâr-ı beden: bedenin yükü

bî-huzûr: huzursuz

Düz Anlam:

Nimet çok olsa da, kanaat ölçüsünü aşma; çünkü fazlalık bedenin yüküdür ve seni huzursuz eder.

Yorum:

Fuzûlî burada kanaat ahlakını öne çıkarır. "İmtilâ bâr-ı beden" ifadesi, fazla malın insanı hem fiziken hem de ruhen yorduğunu, huzursuz ettiğini mecazî bir dille anlatır. Bu, tasavvufta "azıkla yetinme" (kanaat) ilkesinin şiirsel bir ifadesidir. Fazlalığın getirdiği sorumluluk ve kaygı, manevî huzuru yok eder.

Genel Değerlendirme

Bu kıta üç ana eksen etrafında anlam kazanır:

1. **Servet ve Gurur** → Mal biriktirmenin insanı kibirli kılması (1. beyit)

2. **Madde ve Mana** → Dünya malının manevî yakınlıktan uzaklaştırması (2. beyit)

3. **Kanaat ve Huzur** → Fazlalığın huzursuzluk getirmesi (3. beyit)

Fuzûlî, beyitlerde tasavvufî ahlak anlayışı ile ahlakî öğüt üslubunu birleştirmiştir. Altın, gümüş, mal ve mülk imgeleri, yalnızca maddi nesneler değil, aynı zamanda dünyevî bağlılıkların sembolüdür. "Bârgâh-ı kurb" ve "kanaat" kavramları ise ilahî yakınlığın anahtarları olarak sunulur.

Şairin mesajı açıktır: Mal biriktirmek değil, kanaatkâr olmak ve kalbi dünyevi hırslardan arındırmak, gerçek huzurun ve manevî yüceliğin yoludur.

ChatGPT-5'e bu kıtanın yorumlanması istendiğinde kıtanın program tarafından her beytin ayrı ayrı ele alınıp anlamlandırıldığı ve yorumlandığı görülmektedir. Uygulama öncelikle beyitte geçen anahtar kavramları tanımlamakta ve bu kelimelerin beyit içinde içerdiği anlamsal örüntüye dikkat çekmektedir. İlk beyitte sistem, beyitteki "tefâhur, cem'-i mâl, sîm, zer" gibi kelimeleri klasik şiir söz varlığı taraması ile belirlemiştir. Bu kavramların Osmanlı Türkçesindeki anlamları ile klasik şiirindeki mecazî kullanımlarına dair veri tabanından eşleşmeler sunmuştur. Sistem, "sîm" (gümüş) ve "zer" (altın), gibi kavramların maddi servetin parçası olarak ele almakla beraber bu kavramların dünyevi hırsı temsil eden kavramlar olduğunu tespit ederek NLP tabanlı bir analiz sistemi ile "tefâhur", "cem'-i mâl", "sîm", "zer" gibi anahtar kavramları tespit ederek bunların klasik şiir söz varlığındaki yerini ve tasavvufî

bağlamını da ortaya koymuştur. Bu şekilde sistem, beyitin sadece sözlük karşılığını vermekle yetinmemiş; klasik edebiyatta servet ve gurur arasındaki olumsuz ilişkiyi ima eden kültürel arka plan da görünür kılmaya çalışmıştır. Daha sonra ise beyitte geçen “*sim, zer ve tefâhur*” kavramlarının gündelik ve mecazî anlamlarını şematize ederek beytin içerdiği anlamın daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Beyti günümüz Türkçesine çevirdikten sonra da onu yorumlamıştır.

Benzer işlem ikinci beyit için de yapılmaktadır. Bu beyitte sistem, önce “*bârgâh-ı kurb*” (ilahî yakınlık makamı), “*mâl ü menâl*” (mal mülk veya çocuk), “*mikdâr*” (ölçü) ve “*dûr*” (uzak) gibi kavramları morfolojik olarak analiz etmiş, ardından tasavvuf terminolojisi veri tabanı ile eşleştirerek “*bârgâh-ı kurb*”un Allah’a yakın olma hâlini, “*mâl ü menâl*”in ise dünyevî bağlılıkları temsil ettiğini belirlemiştir. NLP tabanlı bağlamsal çözümleme ile beyitteki karşıtlık (*madde–mana, dünya–ahiret*) şeklinde modellenmiş; “*servet miktarı arttıkça manevî yakınlığın azalması*” şeklinde lineer bir ilişki haritası sunulmuştur. Günümüz Türkçesine aktarımda beytin anlamı, “*Ne kadar mal ve mülk toplarsan bu mal, seni ilahî yakınlıktan o kadar uzaklaştırır.*” şeklinde verilmiş; yorum bölümünde tasavvufi düşüncede dünya malına bağlılığın “*kalp perdesi*” işlevi gördüğü, Fuzûlî’nin bu beyitte yukarıdaki düşünceyi şiir diliyle aktardığı ifade edilmiştir.

Üçüncü beyitte ChatCPT-5, “*ni‘met*” (rızk), “*kifâyet*” (kanaat miktarı), “*tecâvüz*” (aşmak), “*imtilâ*” (fazlalık, dolup taşma), “*bâr-ı beden*” (bedenin yükü) ve “*bî-huzûr*” (huzursuz) kelimelerini morfolojik çözümleme ile ayıklamış; klasik şiir sözlüklerinden bu kavramların tarihî ve mecazî kullanımlarını çekmiştir. “*İmtilâ bâr-ı beden*” ifadesinin mecazî anlamda, fazla malın insana yük olması şeklinde kullanıldığı belirlenmiş; kavram ilişkileri “*fazlalık → yük → huzursuzluk*” şeklinde şematize edilmiştir. Günümüz Türkçesine çeviride beyitin anlamı, “*Nimet çok olsa da kanaat sınırını aşma; fazlalık bedenün yüküdür ve seni huzursuz eder.*” şeklinde verilmiştir. Yorum kısmında beyitin divan şiirindeki *kanaat ahlakî* geleneğiyle uyumlu olduğu, tasavvufta fazlalığın kalpte “*dünya bağı*” olarak görüldüğü, bu nedenle az ile yetinmenin manevî huzurun anahtarı olduğu vurgulanmıştır.

Bu üç beyitte de ChatGPT-5’in işlem süreci ortak bir yöntemle ilerlemiştir: (1) morfolojik çözümleme ile anahtar kavramların tespiti, (2) klasik şiir söz varlığı ve tasavvuf terminolojisi veri tabanı ile eşleştirme, (3) kavramlar arası anlam örüntüsünü çıkarma ve şematize etme, (4) günümüz Türkçesine çeviri, (5) kültürel, ahlakî ve tasavvufî bağlamda yorumlama. Böylece beyitler, yalnızca dilsel düzeyde değil, edebî ve kültürel bağlamlarıyla birlikte veri destekli bir şekilde anlamlandırılmıştır. Ancak ortaya konulan yorum, bir önceki işlemlerden pek farklı olmadığı gibi konuyla ilgili kaynaklarla, ayet ve hadislerle desteklenmemiş ve üç beyit sadece tek bir konu üzerinden ayrıntıya inilmeden yorumlanmıştır. Diğer taraftan beyitlerin anlam dünyası sağlıklı bir şekilde tespit edilmesine rağmen önceki analizlerde olduğu gibi aynı açıklamaları sürekli tekrarlanarak tekrar düşme söz konusu olmuştur.

1.6. Bağlamsal Özet ve Didaktik Yön

Klasik şiir bağlamında bağlamsal özet, bir beyit veya gazelin yüzeydeki anlamını basitçe aktarmaktan öte onun tarihî, kültürel, edebî ve tasavvufî bağlamı içinde yeniden yorumlanmasıdır. Bu özet, metnin hangi edebî geleneğe dayandığını, kullanılan mazmunların hangi anlam evrenine ait olduğunu ve şairin hangi duygu veya fikrî atmosfer içinde yazdığını dikkate alır. Örneğin, “şem-pervane” imgesinin sadece bir mum ve kelbek olarak değil, klasik şiirde aşkın sembolik dili içindeki yerini anlamlandırmak bağlamsal özetin konusudur. Didaktik yön ise şiirin estetik boyutunun yanında içerdiği öğretici ve yol gösterici işlevdir. Klasik şairlerin bazen doğrudan öğüt vererek bazen de mecazlar ve kıssalar aracılığıyla ahlâkî, tasavvufî veya toplumsal dersler aktardıkları sıkça görülmektedir. Bu yön, özellikle nasihatnâme, pendnâme veya hikemî şiirlerde belirgindir. Ancak gazellerde de aşk üzerinden sabır, kanaat, tevazu, tevekkül gibi erdemlerin öğretilmesi yaygındır. Dolayısıyla bağlamsal özet, metnin nerede durduğunu ve ne anlattığını açığa çıkarırken; didaktik yön, metnin neden ve nasıl bir öğreti sunduğunu ortaya koyar. Yapay zekâ destekli analizler, bu iki boyutu otomatik olarak tespit edip öğrenciye hem anlam hem de değerler eğitimi bağlamında sunabilmektedir.

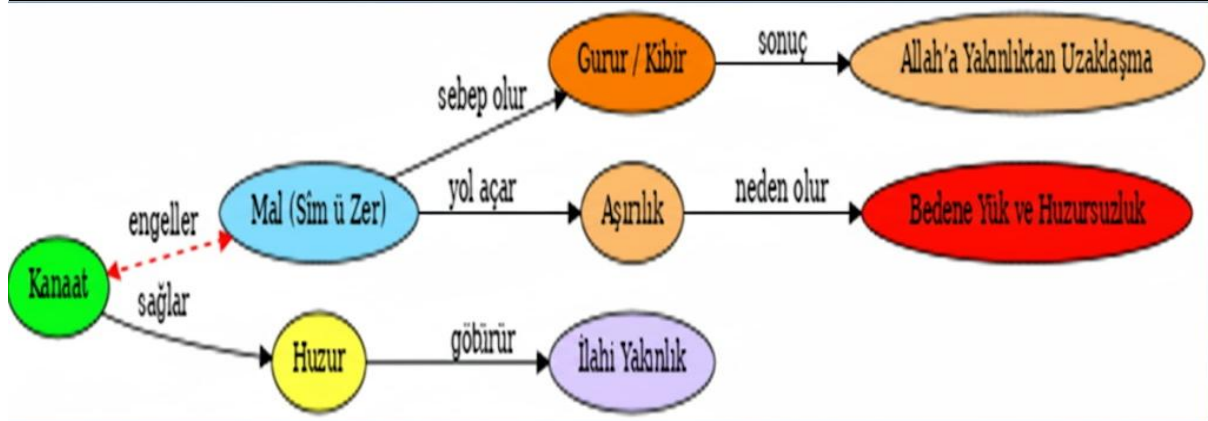
ChatCPT-5’e verilen “Bu kıtayı bağlamsal özet ve didaktik yönü bağlamında analiz et!” komut ile sistem, kıtayı şu şekilde analiz etmiştir:

Bağlamsal Özet

Fuzûlî’nin bu kıtası, **servet ve mal biriktirmenin aldattıcı cazibesini** eleştirir. Şair, “Hâce” diye hitap ettiği muhatabını, mal biriktirmekle övünmemesi konusunda uyarır; çünkü altın ve gümüş (sîm ü zer) toplamak, insanı gurura sevk eder. Bu tutum, insanı Allah’a yakınlıktan (bârgâh-ı kurb) uzaklaştırır. Servetin miktarı ne olursa olsun, ruhu Allah’a yaklaştırmak yerine uzaklaştıracığı fikri, tasavvufî bir bakış açısını yansıtır. Üçüncü beyitte ise “nimet”in (dünya imkânlarının) kanaat sınırını aşmaması gerektiği öğütlenir; çünkü aşırılık, bedene yük olur ve huzursuzluk verir. Burada klasik şiirde yaygın olan **kanaat-tevazu** ikilisi, servet-gurur karşıtlığı üzerinden somutlaştırılır.

Didaktik Yön

Bu kıta, yalnızca bireysel bir duygu veya tasavvufî hâl değil, aynı zamanda **öğüt verici (hikemî)** bir metin niteliğindedir. Fuzûlî, “kanaat” kavramını öne çıkararak dünyevî hırsların insanı manevî olgunluktan uzaklaştırdığını vurgular. Mal-mülk peşinde koşmanın getirdiği gurur ve kibir, hem tasavvufî hem de ahlâkî açıdan zararlı görülür. Didaktik mesaj, **ölçülülük (i’tidal)**, **kanaatkârlık** ve **tevazu** gibi erdemlerin, ruhi huzur ve ilahî yakınlık için zorunlu olduğudur. Kıta, bu yönüyle muhatapları için hem **ahlâkî değerler eğitimi** hem de **tasavvufî bakış açısı** kazandırma açısından güçlü bir örnektir. Bu düşüncüyü aşağıda olduğu gibi görselleştirmek mümkündür:

Bu analizde öncelikle görselde yer alan kavramlar (kanaat, mal, gurur/kibir, huzur vb.) düğümler, aralarındaki “sebepe olur”, “engel olur”, “yol açar” gibi ifadeler ise nedensel ilişkiler olarak çözümlenmiştir. Bu yapı, Fuzûlî’nin kıtasındaki soyut fikirlerin mantıksal bir zincir hâlinde ilerlediğini göstermektedir. Sistem, metni incelerken iki temel eksen belirlemiştir: *olumsuz zincir* (mal → gurur/kibir → Allah’a yakınlıktan uzaklaşma ve mal → aşırılık → bedene yük ve huzursuzluk) ile *olumlu zincir* (kanaat → huzur → ilahî yakınlık). Kavramlar, *tasavvufî öğeler* (Allah’a yakınlık, kanaat) ve *ahlâkî/didaktik öğeler* (tevazu, ölçülülük) olarak sınıflandırılmıştır. Böylece hem bağlamsal özet hem de didaktik yön analizi, ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Şemadaki her bağlantı, kıtadaki karşılığıyla eşleştirilmiştir: Servetin gurura sebepe olup manevî uzaklaşma getirmesi; aşırılığın fiziksel ve ruhsal huzursuzluk doğurması; kanaatin huzur sağlayarak ilahî yakınlığı artırması. Son aşamada bu ilişkiler sistematik bir çerçevede sunulmuş ve görselin yapay zekâ tabanlı analiz için iki eksenli (olumlu–olumsuz) bir model oluşturduğu tespit edilmiştir. Böylece şiirin anlam örgüsü hem tasavvufî hem de ahlâkî boyutlarıyla bütüncül ve başarılı biçimde ortaya konmuştur.

1.7. Görsel Tasvir Açıklaması:

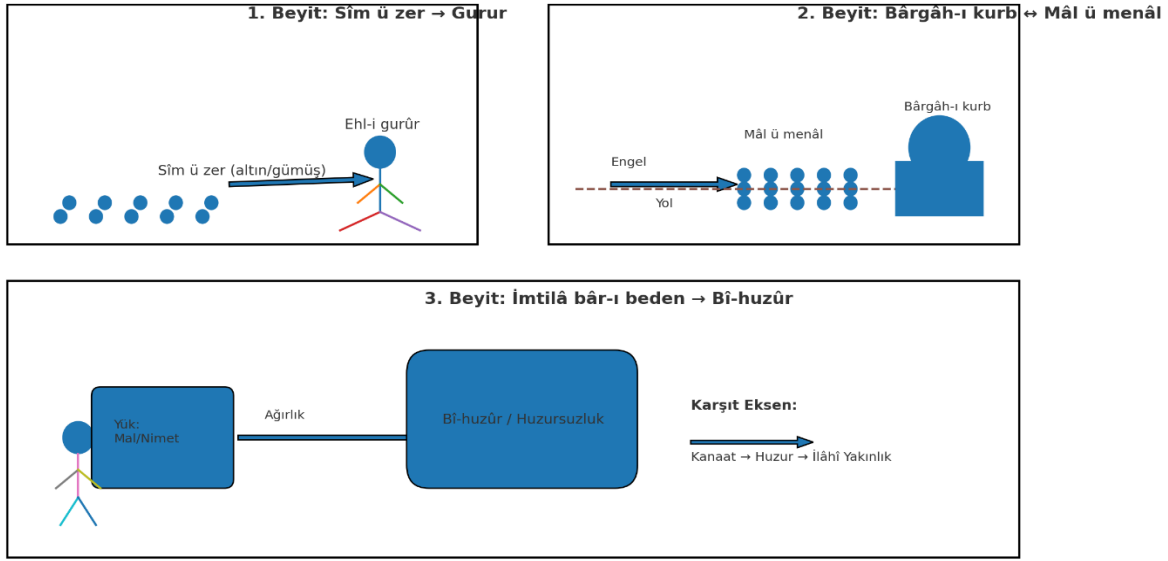
Görsel tasvir, bir beyit ya da mısradaki yer alan imgelerin ve mazmunların zihinde canlandırdığı sahnenin ayrıntılı biçimde sözle betimlenmesidir. Bu tasvir, yalnızca gözle görülen bir manzarayı değil; duyguları, hayalleri, aşkı veya tasavvufî hâlleri de kapsar. Şair, “görsel” unsurları doğrudan resmetmek yerine onları sembolik bir çerçeve içinde sunar; sevgilinin kaşını hilale, yanağını güle, bakışını oka veya kılıca benzeterek okur zihninde estetik ve kültürel anlam katmanları oluşturur. Bu yaklaşım, klasik şiirdeki “hayâl” kavramıyla yakından ilişkilidir. Görsel tasvir, YZ desteğiyle beyitteki unsurların mekân, renk, hareket ve ışık boyutlarıyla somutlaştırılmasını içerir. Örneğin “bahr-ı gam” ifadesi, yalnızca bir üzüntü hâlini değil, dalgaları gözyaşından, ufku hüznünden oluşan bir deniz manzarasını da çağırıştır. Yapay zekâ ve doğal dil işleme teknikleriyle bu sembolik imgeler otomatik tanımlanarak resimsel karşılıkları üretilebilmektedir.

ChatCPT-5, verilen kıtanın görsel tasvirini ve bu beytin içeriğini şu şekilde yapmıştır:

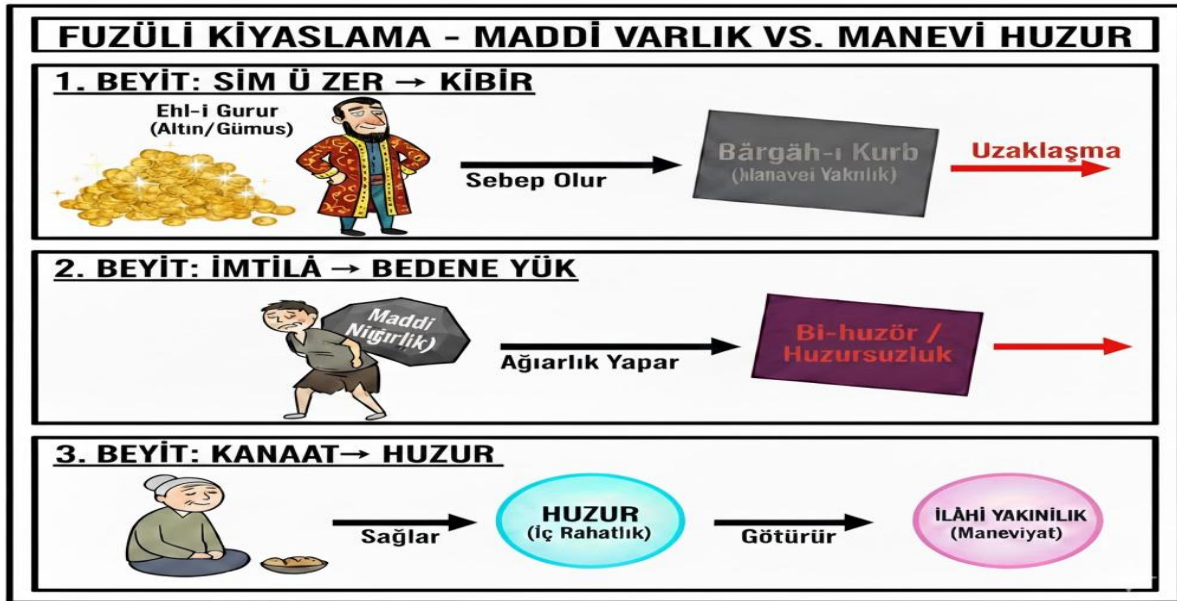
Görsel Tasvir Açıklaması:

Bu kıtada Fuzûlî, soyut bir ahlâkî uyarıyı somut ve görsel imgelerle aktarır. “Cem‘-i mâl” (mal toplamak) ve “sîm ü zer” (gümüş ve altın) ifadeleri, göz alıcı bir zenginlik sahnesi yaratır; ancak bu parlak görüntü, “ehl-i gurûr” yani kibir ehli olarak tasvir edilen kişiyi ahlâken çürütür.

İkinci beyitte, “Bârgâh-ı kurb” (Allah’a yakınlık makamı) ile “mâl ü menâil” karşı karşıya getirilir. Burada hayalî bir sahne vardır: İlâhî huzura giden yolun önüne, altın ve gümüş yığınları engel gibi yığılmıştır. Okurun zihninde bu, hem fiziksel hem de manevî bir mesafe görüntüsü oluşturur. Son beyitte ise “imtilâ bâr-ı beden” (bedenin yükü dolması) ifadesi, hırsla biriktirilen malın bedene yüklenen ağır bir çuval gibi resmedilmesine imkân tanır. Bu yük, kişiyi “bî-huzûr” (huzursuz) bırakır. Böylece şiir, gözle görülebilir sahneler üzerinden manevî bir hakikati yansıtır: Mal biriktirme hırsı, hem ruhu hem bedeni ağırlaştırır.

ChatGPT-5’e verilen başka bir komutta ise görsellerin daha canlı yapılması istenmiş ve aşağıdaki görsel kıtadaki anlamsal ilişkileri yansıtmak üzere çizilmiştir:

“Görsel tasvir açıklaması” kıtadaki soyut ahlâkî uyarının somut ve zihinde canlanabilir imgeler aracılığıyla nasıl kurulduğunu ortaya koyar. Öncelikle tabloda yer alan “görsel unsurlar” (“sîm ü zer”, “bârgâh-ı kurb”, “mâl ü menâil”, “bâr-ı beden”) ile bunların “temsil ettiği anlamlar” eşleştirilmiş,

ardından bu unsurların beyitlerdeki bağlamı açıklanmıştır. İlk beyitte YZ, “sîm ü zer” göz alıcı bir zenginlik sahnesi olarak sunar; ancak bu ihtişam, “ehl-i gurûr” tipini ahlâken çürüten bir arka plan olarak verir. İkinci beyitte “bârgâh-ı kurb” ile “mâl ü menâl” karşıtlığı, altın ve gümüş yığınlarının ilahî huzura giden yolu engelleyen yığılmış setler gibi tahayyül edilmesini sağlar. Üçüncü beyitte “bâr-ı beden” benzetmesi, hırsıyla biriktirilen malı bedene yüklenmiş ağır bir çuval şeklinde resmeder. Her ne kadar görselleştirme çok başarılı olmasa da şiirin manevî mesajı, sembolik imgelerle desteklenmiş somut sahneler üzerinden aktarılır.

1.8. Edebî Tema ve Dönem Analizleri

Edebî tema ve dönem analizleri, klasik Türk edebiyatı bağlamında bir metnin hem içerik (tema) hem de yazıldığı tarihsel ve kültürel bağlam (dönem) açısından değerlendirilmesini ifade eder. Tema analizi, metinde işlenen ana konuların belirlenmesini kapsar. Klasik şiirde bu temalar genellikle aşk, tasavvuf, ölüm, fanilik, kahramanlık, ilahî aşk, dünya hayatının geçiciliği gibi konulardır. Tema, yalnızca doğrudan söylenen değil, mazmunlar, mecazlar ve semboller aracılığıyla sezdirilen anlamları da içerir. Örneğin, “gül-bülbül” imgesi aşk temasının, “mey-kadeh” tasavvufî vecdin, “felek” ise kaderin zalim yüzünün simgesi olabilir. Dönem Analizi ise metnin üretildiği tarihsel dönemin siyasi, sosyal, kültürel ve edebî koşullarını dikkate alır. Klasik edebiyat metinlerinde kullanılan dil, mazmunlar, vezin tercihleri ve konu seçimleri, dönemin edebî zevkini ve toplumsal yapısını yansıtır. Örneğin 16. yüzyılda Kanuni dönemi refahı ve Osmanlı’nın siyasi gücü, Fuzûlî, Bâkî gibi şairlerde ihtişamlı üslup ve medhiyelerde kendini gösterirken 17. yüzyıldaki sosyal çalkantılar, Nef’î ve Nâbî’de hiciv veya hikemî şiir anlayışına yönelişi güçlendirmiştir. Bu iki boyutlu analiz, metnin kültürel ve estetik evreninin yansımalarını daha iyi anlaşılmasına imkân sağlar. ChatGPT5, bu kıtanın tema ve dönem analizini şu şekilde yapmıştır:

Tema Analizi
<i>Bu kıtada işlenen ana tema, dünya malına aldanmama ve zühhd anlayışıdır. Fuzûlî, servet biriktirmenin kişiyi gurura sevk edeceğini ve insanı ilahî yakınlıktan (bârgâh-ı kurb) uzaklaştıracağını vurgular. Mal ve mülkün, miktarı ne olursa olsun, manevî huzuru engelleyebileceğini dile getirir. “İmtilâ bâr-ı beden” (aşırı nimetin beden yükü) ifadesi, dünya nimetinin fazlasının aslında bir yük olduğu fikrini pekiştirir. Tema bakımından bu, hem tasavvufî hem de ahlakî bir uyarıdır.</i>
Dönem Analizi
<i>Fuzûlî, 16. yüzyılın Osmanlı ve Safevî dünyasında, güçlü bir tasavvufî şiir geleneği içinde eser vermiştir. Bu dönem, padişahların, beylerin ve ileri gelenlerin himaye ettiği, ancak aynı zamanda maddi çıkar ilişkilerinin edebiyat dünyasına da yansıdığı bir devirdir. Fuzûlî, yaşadığı dönemde maruz kaldığı ilgisizlik ve maddi sıkıntılara rağmen, eserlerinde dünyevî menfaatleri küçümseyen bir tavır sergilemiştir. Bu kıtada, dönemin saray çevrelerindeki gösterişli hayat anlayışına karşı bir eleştiri sezilir. Bu, klasik şiirde “kanaat” ve “zühhd” mazmunlarının işlevsel biçimde kullanıldığı örneklerden biridir.</i>

Kıta, sistem tarafından tema ve dönem analizi bağlamında incelenirken öncelikle kullanılan kelimelerin anlamlarından, “imtilâ bâr-ı beden” gibi ifadelerden yola çıkılarak dünya nimetlerinin fazlalığının bir yük olarak görüldüğü fikrine ulaşılmıştır. Bu doğrultuda kıtada işlenen ana tema; dünya malına aldanmama, zühhd ve kanaat anlayışı olarak belirlenmiş ve bu tema, tasavvufî ve ahlakî çerçevede

değerlendirilmiştir. Fuzûlî'nin mal ve mülkün insanı ilahî yakınlıktan uzaklaştırabileceğini vurguladığı sonucuna varmıştır. YZ, dönem analizi yaparken de şairin yaşadığı 16. yüzyıl Osmanlı-Safevî dünyasını ve dönemin gösterişli saray hayatını göz önünde bulundurarak kıtada bu yaşantıya yönelik örtük bir eleştirinin yer aldığı sonucuna varmıştır. Böylece şairin kıtasını kaleme alırken siyasal yaşamdaki zenginliğin yarattığı kibir ve manevî olandan uzaklaşmayı göz önünde bulundurduğu ve bunu eleştirdiği belirtilmiştir. YZ'nin bu tespiti, ana temanın tespiti hususunda isabetli bir fikir yürütmedir. Ancak aynı şey dönem tespiti için söylenemez. Zira şiirin Osmanlı ve Safavi saraylarının debdebeli yaşamlarını eleştirmeye yönelik yazıldığına dair elde hiçbir bilgi yoktur. Kıtada yer alan eleştiri, her dönemde görülebilen bir yaşama yöneliktir. Bu anlamda sistemin eleştirisi, sadece yetersiz bir tahmin olduğunu söylemek mümkündür.

2. Yapay Zekâ Programlarının Metin Analizlerinde Kullanılmasının Yararları

Klasik edebiyat metinleri, sahip oldukları dilsel zenginlik, çok katmanlı anlam örgüsü ve yoğun kültürel göndermeler ile edebiyat tarihi açısından önemli olduğu kadar kültürel bellek ve zihniyet tarihi açısından da değerli inceleme alanlarıdır. Bununla birlikte, bu metinlerdeki yoğun mazmun sistemi, tarihî dil özellikleri ve alegorik anlatım biçimleri, modern okur ve araştırmacılar için çözümleme sürecini zorlaştırmaktadır. Bu noktada yapay zekâ (YZ) programları, hem teknik hem de analitik imkânlarıyla klasik edebiyat metin analizlerinde önemli katkılar sunmaktadır (Çayır, 2023: 277; Özer, 2025: 885). YZ teknolojilerinin sunduğu en temel katkılardan biri, biçimsel unsurların otomatik tespit ve sınıflandırılmasıdır. Aruz vezni, kafiye-redif düzeni, beyit yapısı ve musammatlar gibi klasik şiire özgü teknik yapılar, doğal dil işleme (NLP) ve makine öğrenmesi yöntemleriyle hızlı bir biçimde çözümlenebilmektedir (Özer, 2025: 890). Bu sayede büyük divan külliyatlarında vezin uyumlarının, kafiye türlerinin ya da nazım şekillerinin taranması, geleneksel yöntemlerle haftalar sürececek bir çalışmanın dakikalar içinde tamamlanmasını sağlar. Böylelikle araştırmacılar, teknik incelemelerde daha geniş veri setlerine ulaşabilirler.

YZ'nin bir diğer önemli katkısı, anlam katmanlarının görünür kılınmasıdır. Mazmun, metafor, telmih ve alegorilerin tespit edilmesi; metinlerde tekrar eden temaların ya da imge kümelerinin çıkarılması, YZ destekli anlamsal ağ analizleri sayesinde mümkündür. Bu yöntem, araştırmacıya yalnızca tek bir metni değil; yüzyıllar boyunca süren şiir geleneğinde belirli imgelerin dönüşümünü ya da farklı şairler arasındaki ortak tematik örgüyü inceleme olanağı verir. Ayrıca YZ tabanlı metin madenciliği teknikleri büyük veri setleri üzerinde karşılaştırmalı analiz yapma kapasitesine sahiptir. Bu yöntemle yüzlerce divan, mesnevi ya da tezkire arasında ortak motifler, ifade kalıpları ve yapısal özellikler istatistiksel olarak tespit edilebilir. Böylece klasik edebiyat çalışmaları, nitel yorumlarla beraber nicel verilere de dayandırılabilir. Bu durum, metin analizini salt yorumlayıcı bir etkinlik olmaktan çıkararak veri temelli bir araştırma sürecine dönüştürür.

Metinlerarası ilişkilerin haritalanması da YZ'nin güçlü olduğu alanlardan biridir. Kavram haritaları, geniş dijital külliyatlarda taranarak görselleştirilebilir. Bu sayede bir beyitteki tarihî ya da kültürel gönderme, diğer metinlerle ilişkilendirilerek daha kapsamlı bir okuma yapılabilir (Çayır, 2023: 280). Bu yöntem, özellikle edebiyatın kültürel dolaşımını ve etkileşimlerini inceleyen çalışmalar için oldukça değerlidir. YZ, ayrıca duygusal ton ve söylem analizi gibi modern metotları klasik edebiyat incelemelerine entegre edebilir. Gazel veya kaside gibi nazım türlerinde duygu yoğunluğu, tematik geçişler ve retorik yapı, istatistiksel olarak ölçülebilir (Hamza, 2024: 34). Örneğin, bir şairin farklı dönemlerde yazdığı şiirlerdeki duygu tonundaki değişim, hem biyografik hem de tarihî bağlamla ilişkilendirilerek yorumlanabilir. Görselleştirme imkânları da YZ'nin sağladığı bir başka önemli avantajdır. Tematik yoğunluk haritaları, imge ağları, sembol sıklığı grafikleri veya vezin dağılım tabloları, metnin daha bütüncül biçimde değerlendirilmesine yardımcı olur. Ayrıca beyitlerdeki mazmunların görselleştirilmesi, anlam katmanlarının hem araştırmacı hem de öğrenci açısından daha somut hâle gelmesini sağlamaktadır. Son olarak YZ araştırma sürecinin hızını ve kapsamını artırır. Özellikle geniş külliyatlarda manuel taramayla ulaşılamayacak ölçekte veriye erişim sağlar. Örneğin, belirli bir kelimenin veya mazmunun tüm Osmanlı şiirinde hangi bağlamlarda geçtiğini tespit etmek, YZ destekli sistemlerle çok kısa sürede mümkündür (Özer, 2025: 889). Ancak bu teknolojilerin sunduğu olanakların, nihai yorumlayıcı olarak değil; veriyi görünür kılan ve analiz sürecini hızlandıran bir yardımcı olarak değerlendirilmesi gerektiği unutulmamalıdır.

3. YZ Programlarının Metin Analizlerinde Kullanılmasının Sınırlılıkları / Olumsuzlukları

YZ programlarının sunduğu teknik avantajlara rağmen klasik edebiyat metinlerinde performanslarını sınırlayan bazı unsurlar vardır. Özellikle kültürel bağlamın yoğun olduğu, sembolik dilin baskın biçimde kullanıldığı metinlerde teknik doğruluğun ötesinde estetik ve duygusal derinlik unsurları önem kazanmaktadır (Çayır, 2023: 283). Öncelikli sınırlılık, kültürel bağlamı yeterince kavrayamama problemi. “aşk, rakip, maşûk, şarap, gamze, leb, rahmet veya kul” gibi kavramlar yalnızca sözlük anlamlarıyla değil; tarihî, tasavvufî ve estetik bağlamlarıyla anlam kazanır. Batı merkezli veri kümeleriyle eğitilmiş YZ modelleri, Osmanlı-Türk şiir estetiğine özgü mazmunları, telmihleri veya dini çağrışımları tam anlamıyla yorumlamakta zorlanır. Özellikle tasavvufî semboller, tarihî telmihler veya klasik şiirin çok katmanlı anlam örgüsüyle bağ kuramaması, YZ'nin doğası gereği tarihî-kültürel tecrübeyi ve edebî sezgiyi birebir deneyimleyememesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum, yüzeysel anlamın tespitinde başarılı olsa da derin anlam katmanlarını gözden kaçırma riskini taşır.

YZ'nin bir diğer eksik kaldığı nokta ise klasik Türk edebiyatı metinlerini analiz etme kapasitesinde görülen tekedüzeliğdir. Metin analizi yapılırken aynı konu etrafında dönüp dolaşılması, analizin derinlemesine yapılmasını engellemektedir. Diğer bir deyişle teknik olarak doğru görünen çözümlemeler, yüzeysel anlam tespitlerinin ötesine geçemeyerek metnin asıl poetik değerini aktarmada eksik kalmaktadır. Ayrıca veri tabanındaki yetersizlikler ve dijitalleşmenin sınırlı olması da YZ'nin

analiz kabiliyetini sınırlamaktadır. Yukarıdaki metin analizinde görüldüğü üzere YZ, aruz kalıbının hece yapısını çözdüğü halde imale, zihaf, med, vasıl gibi kavramları tam kavrayamadığı görülmüştür. Bu da ölçünün yanlış tespit edilmesine neden olmuştur. Dolayısıyla, YZ'nin klasik Türk edebiyatı analizinde sağladığı olanaklar kadar, bu tür bağlamsal ve yorumsal sınırlılıkların da dikkate alınması ve süreçte insan uzmanlığının rehberliğinin sürdürülmesi gerekmektedir.

Sembolik dilin çözümünde yaşanan zorluklar da önemli bir sınırlılıktır. Teşbih, istiare, tevriye ve kinaye gibi sanatlar klasik edebiyatın temel yapı taşlarıdır; ancak YZ modelleri, çok anlamlı ifadeleri bağlam içinde doğru yorumlamakta çoğu zaman yetersiz kalır. Yadav'ın (2024: 559) Shakespeare üzerine yaptığı çalışmada, YZ'nin tema ve stil belirteçlerini yakalamada başarılı olduğu; fakat soyut motiflerin ve kültürel referansların yorumunda insan eleştirisinin derinliğine ulaşamadığı gösterilmiştir. Estetik algının tam olarak yansıtılamaması da bir başka eksikliktir. Şiirin ritim, ahenk, imge yoğunluğu ve duygu tonunu yalnızca istatistiksel verilerle değerlendirmek, edebî değeri eksik biçimde ortaya koyar. Kurt'un (2024: 639) çalışmasında görüldüğü gibi, YZ sözdizimsel doğruluğa ulaşsa da estetik yapı ve kültürel göndermeler açısından insan çevirmenlerin gerisinde kalmaktadır.

Teknik açıdan veri seti önyargıları (data bias) da dikkate değerdir. Osmanlı Türkçesi veya tarihî lehçelerin yeterince temsil edilmediği veri setleriyle eğitilen modeller, metinleri modern Türkçe kalıplara göre yorumlayabilir. Bu ise anlam kaymalarına ve tarihî bağlamın bozulmasına yol açar. Otomatik anlam eşleştirmedeki hatalar da benzer şekilde analizleri olumsuz etkiler (Bolaños vd., 2024: 262). Özellikle mazmunların çoklu çağrışım alanı dikkate alındığında, yanlış eşleştirmeler metnin anlamını ciddi biçimde değiştirebilir (Van Heerden vd. 2021: 178). Bir diğer risk, YZ çıktılarının aşırı güvenle kullanılmasıdır. Araştırmacılar algoritmaların ürettiği sonuçları mutlak doğru kabul edebilir; bu durum edebiyat eleştirisinin yorumlayıcı doğasını daraltır (Bondre, 2024: 22). Ayrıca, görsel-işitsel destekler dahi yanlış anlamlandırma riskini ortadan kaldırmaz. Kahya'nın (2024: 57) çalışmasında, görsellerin metni somutlaştırdığı, ancak bağlamın eksik verilmesi hâlinde yanlış anlamlara yol açabileceği belirtilmiştir. Tüm bu sınırlılıklar, YZ'nin klasik edebiyat metin analizinde yardımcı olduğu; ama tek otorite olmayan bir araç olarak kullanılmasını zorunlu kılar. İnsan uzmanlığının estetik, kültürel ve bağlamsal derinliği, YZ'nin sunduğu teknik imkânların tamamlayıcısı olmalıdır (Çayır, 2023: 284).

Yapay zekânın şiir analizindeki sınırlılıkları, şiir dilinin doğasından kaynaklanan belirsizlik, öznel yorumlar ve farklı üslupların yarattığı çeşitlilikle de doğrudan ilişkilidir. Buna ek olarak öznitelik indirgeme süreçlerindeki kayıplar, duygu analizi hataları, veri kümesi darlığı ve iki dilli veya çokdilli şiirlerdeki anlam kaymaları da önemli engeller arasında yer almaktadır. Anlamsal etiketlerin göz ardı edilmesi, görsel-metin ilişkilerinin modellenmesindeki eksiklikler ve türler arası bağlam farklılıkları ise yapay zekâ tabanlı analizlerin güvenilirliğini azaltmaktadır. Kısa ya da yoğun imgeli şiirlerde sınıflandırma zorlukları, sınırlı veriyle öğrenme (few-shot learning) problemleri, insan kaynaklı önyargılar ve “bag of words” yaklaşımının bağlamsal yetersizlikleri de bu alandaki temel kısıtlamalar

arasındadır. Özetle yapay zekânın şiir analizinde etkili sonuçlar üretebilmesi; makine öğrenmesi, doğal dil işleme ve şiirsel bağlam bilgisinin bütünleşik biçimde kullanılmasını zorunlu kılmaktadır (Yang, vd. 2023: 3).

4. Yapay Zekâ Programlarının Metin Analizlerinde Kullanılmasının Etik Sorunsallığı

Yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin klasik edebiyat metin analizlerinde kullanımı, teknik ve metodolojik avantajlarının yanı sıra telif hakkı, akademik dürüstlük, veri önyargısı, kültürel temsil, yazar kimliğinin yeniden tanımlanması ve insan emeğinin konumlandırılması gibi çok boyutlu etik sorunsalları da gündeme getirmektedir (Van Heerden vd. 2021: 178; Bondre, 2024: 22). Telif hakkı ve özgünlük, bu alandaki en tartışmalı başlıklardandır. YZ sistemleri, eğitim verisi olarak kullanılan metinlerden öğrenerek yeni çıktılar üretir; ancak bu verilerin telif durumu çoğu zaman belirsizdir. Özellikle araştırmacılar, modelin veri kaynaklarını bilmeden çalışabilir ve bu durum telif ihlallerine yol açabilir (Khalifa vd. 2024: 3). Ayrıca YZ'nin ürettiği yorumlar, analizler veya görselleştirmeler, daha önce üretilmiş verilerin türevleri olabileceğinden özgünlük açısından da tartışmalıdır (Van Heerden vd. 2021: 180). Akademik dürüstlük ve intihal riski de önemli bir konudur. YZ çıktılarının doğrudan aktarılması, akademik bütünlük ilkesini zedeleyebilir ve insan araştırmacının katkısının sınırlarını belirsizleştirebilir (Bondre, 2024: 19).

YZ'nin kullanımı, yazar kimliği ve yaratıcılık tartışmalarını da gündeme getirmiştir. İnsan-makine iş birliğiyle üretilen metinler, geleneksel yazar kavramını dönüştürmekte; bir yandan melez yazarlık biçimleri ortaya çıkarken diğer yandan yaratıcı emeğin görünmezleşmesi riski doğmaktadır (Bondre, 2024: 22; Van Heerden vd. 2021: 178). Ayrıca bağlam eksikliği veya hatalı öğrenme, yanlış ya da yanıltıcı yorumlar üretme riskini de taşır (Yadav, 2024: 559). Şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri de kritik önemdedir. Kullanılan veri setleri ve algoritmaların açıklanmaması, metodolojik güvenilirliği zedeler (Bolaños vd., 2024: 265). Etik açıdan güvenilir kullanım için veri setlerinin telif durumunun belirtilmesi, YZ çıktılarının açıkça işaretlenmesi, eleştirel değerlendirme sürecinin korunması, çok kültürlü veri kümelerinin tercih edilmesi ve algoritmik şeffaflığın sağlanması gerekmektedir. Böylece YZ, teknik katkılar sunarken insan emeği, kültürel mirasın korunması ve akademik dürüstlük ilkeleri merkeze alınarak güvenilir bir araştırma ortağı hâline gelebilir.

SONUÇ

Klasik Türk edebiyatı metinlerinin analizinde ChatGPT-5'in kullanımının sunduğu potansiyel imkânları, sınırlılıkları ve etik boyutları Fuzûlî'nin seçilmiş kıtası üzerinden kapsamlı biçimde değerlendirmiştir. Yapılan değerlendirme sonunda şu sonuçlara varılmıştır: Fuzûlî'nin kıtasında yapılan çözümlemeler, YZ'nin özellikle doğal dil işleme (NLP) teknikleri aracılığıyla klasik metinlerdeki mecaz, mazmun, sembol ve tematik ağların tespitinde yüksek hız ve doğruluk sunduğunu göstermiştir. Bu doğruluk, edebiyat araştırmalarında yeni ufuklar açmakta; kavram haritaları, mazmun sözlükleri ve

imge haritalama yöntemleri sayesinde metinlerdeki çok katmanlı anlam yapılarının hem öğretim hem de araştırma süreçlerinde görselleştirilmesine olanak tanımaktadır. Böylece YZ tabanlı analizler, öğrencilerin ve araştırmacıların klasik edebiyatı yalnızca sözcük düzeyinde değil, kültürel, estetik ve bağlamsal boyutlarıyla kavramalarına katkı sağlamaktadır.

Olumlu açıdan bakıldığında YZ destekli araçlar öğretim süreçlerinde zaman tasarrufu, kapsamlı veri analizi ve çoklu metin karşılaştırması gibi imkânlar sunmaktadır. Fuzûlî'nin kıtasındaki “cem‘-i mâl”, “bârgâh-ı kurb” ve “kifâyet” gibi kavramların tematik ilişkilerini tanımlayabilen YZ, mecaz ağlarını “servet → kibir → ilahî uzaklaşma” ve “kanaat → huzur → manevî yakınlık” biçiminde modelleyerek anlamın derin katmanlarını görünür kılmıştır. Bu tür analizler, klasik şiirdeki sembolik sistemlerin sistematik biçimde çözümlenmesine ve disiplinler arası yorumlara zemin hazırlamaktadır. Bununla birlikte YZ'nin şiir analizinde karşılaştığı zorluklar da göz ardı edilemez. Algoritmaların tarihî ve kültürel bağlamı tam olarak kavrayamaması, klasik edebiyatın kavramsal derinliğiyle uyum kurmakta zorlanması, aruz, kafiye ve söz sanatları analizlerinde eksik ve yanlış bilgilerin sunulması, aynı bilginin sürekli tekrarlanması, mazmun tespitinde yaşanan zorluklar, verilen bilgilerin telif sorunsallığını oluşturması, verilen kaynakların tutarsız, sahte ve üretilmiş olması, yapılan tespitlerin güvenilirliğine gölge düşürmektedir. Bu da YZ'nin sunduğu sonuçlar, veriye dayalı olsa da her zaman edebiyatın öznel ve estetik dokusunu yansıtamadığını göstermektedir. Ayrıca teknolojinin aşırı kullanımının, öğrencilerin metinle doğrudan temasını ve yorum becerisini zayıflatma riski bulunduğundan YZ, insan yorumunu ikame eden değil; onu destekleyen, tamamlayan bir araç olarak konumlandırılmalıdır. Yine de dijitalleşmenin hız kazanması, klasik şiir kaynaklarının sistemli biçimde dijital ortamlara aktarılması ve veri tabanlarının zenginleşmesiyle birlikte YZ'nin metin analizindeki yetersizliklerinin zamanla azalacak ve daha isabetli sonuçlar elde edilecektir. Bu gelişmeler, klasik şiirin estetik yapısını daha derin, bağlamsal ve tarihî boyutlarıyla çözümlemeyi mümkün kılacaktır. Gelecekte şiir sınıflandırmasında öznel dil, çokanlamlılık ve üslup çeşitliliği gibi sorunların aşılması için kapsamlı şiir korpuslarıyla desteklenmiş NLP ve makine öğrenmesi modellerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Böylece YZ, duygusal yoğunlukları ve estetik değerleri de yorumlayabilecek düzeye yaklaşacaktır. Ancak YZ'nin klasik şiir analizinde en verimli biçimde kullanılabilmesi için hala insan yorumuna ihtiyaç duymaktadır. Bu yüzden de YZ kullanımından en iyi şekilde faydalanılması, insan yorumunu dışlamayan; aksine onu güçlendiren bir yaklaşımla mümkündür.

KAYNAKÇA

Andrews, Walter G. (2018). *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*. Tansel Güney, Çev., İstanbul: İletişim Yayınları.

Arf, Cahit (1959). *Makine Düşünebilir mi ve Nasıl Düşünebilir?* [Halk konferansı metni]. Erzurum:

Atatürk Üniversitesi, Üniversite Çalışmalarını Muhite Yayma ve Halk Eğitimi Yayınları, Konferanslar Serisi No. 1.

Belli, Handan (2019). Kavramların Anlatımında Başvurulan Somutlaştırma Yönteminin Mazmun Kavramının Anlatımında Kullanılması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (66), 19-35).

Belli, Handan; Mum, Cafer (2021). Klasik Türk Şiirinde Terkiplerdeki Somutlaştırma ve Duygu Aktarımı. *Bilig* (97), 79-108.

Bolaños, Francisco., Salatino, Angelo., Osborne, Francisco & Motta, Enrico (2024). Artificial Intelligence For Literature Reviews: Opportunities And Challenges. *Artificial Intelligence Review*, 57, 259. <https://doi.org/10.1007/s10462-024-10902-3>.

Bondre, Suhas (2024). Machines as Muses: Exploring Artificial Intelligence's Influence on Literary Creativity and Authorship. *Mukt Shabd Journal*, 13 (10), 365-371. <https://doi.org/10.0014.MSJ.2024.V13I10.0086781.261824>.

Ceyhan Akça, Nesime., Aslan Cobutoğlu, Serap., Özbek, Özlem Yeşim, Akça, M. Furkan (2024). Yapay Zekânın Edebiyatta Kullanım Serüveni. *RumeliDE Dil Ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (39), 283-306. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1470139>.

Çayır, Aybala (2023). A literature review on the effect of artificial intelligence on education. *Journal of Human and Social Sciences*, 6 (2), 276- 288. <https://doi.org/10.53048/johass.1375684>.

Dabhade, Anushka & Narula, Sneha (2023). Artificial Intelligence in English Literature: Revolutionizing Research Methodologies, unveiling insights, and catalyzing Social Transformation. *Vantage: Journal of Thematic Analysis*. https://www.academia.edu/108974074/Artificial_Intelligence_in_English_Literature_Revolutionizing_Research_Methodologies_unveiling_insights_and_catalyzing_Social_Transformation. (Erişim Tarihi: 15.10.2025)

Hamza, Mona Muhammed Abass (2024). Artificial Intelligence and Literary Creativity: Examining New Frontiers in English Literature. *IEEE Conference Paper*. <https://doi.org/10.1109/ICICAT62666.2024.10923368>.

Kahya, Hayrullah (2024) Eski Türk Edebiyatı Öğretiminde Yapay Zekânın Kullanımı Üzerine Bir Uygulama: Şeyh Galip'in Düştü Redifli Gazeli Örneği. *Congist'24 Social Sciences and Artificial Intelligence: Theory and Practice*, İstanbul, Türkiye, 18 - 20 Aralık 2024, 114, (Özet Bildiri). <https://eventedebiyat.istanbul.edu.tr/event/1/contributions/67/contribution.pdf> (Erişim Tarihi: 05.10.2025).

- Karadoğan, Ahmet&Uyumaz, Fethullah (2023). Visualisation of Some Poems of Yahya Kemal with Artificial Intelligence Technology. *Uluslararası Ders Kitapları ve Eğitim Materyalleri Dergisi (IJOTEM)*, 6 (2), 211-235. <https://doi.org/10.53046/ijotem.1374035>.
- Khalifa, Mohamed & Albadawy, Mona (2024). Using Artificial İntelligence İn Academic Writing And Research: An Essential Productivity Tool. *Computer Methods and Programs in Biomedicine Update*, 5, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.cmpbup.2024.100145>.
- Kılınç, Abdulhakim (2021) *Fuzûlî Divânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Kurt, Gülfem (2024). Yapay Zekânın Çeviriyle İmtihanı: Arapça-Türkçe Şiir Çevirisi Üzerine Bir İnceleme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (42), 638-652. DOI:<https://doi.org/10.5281/zenodo.13981156>.
- Lau, Jey Han; Cohn, Trevor; Baldwin, Timothy; Brooke, Julian& Hammond, Adam (2018). Deep-Speare: A Joint Neural Model Of Poetic Language, Meter, And Rhyme. *arXiv preprint arXiv:1807.03491*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1807.03491>.
- Misztal-Radecka, Joanna& Indurkha, Bipin (2014). A Blackboard Architecture For Automatic Poetry Generation. In *Proceedings of the Workshop Computational Creativity, Concept Invention, and General Intelligence at 21st European Conference on Artificial Intelligence*. <https://doi.org/10.7494/csci.2016.17.2.265>.
- Oliveira, Hugo Gonçalo&Alves, Ana Oliveira (2016). Poetry from Concept Maps – Yet Another Adaptation of PoeTryMe’s Flexible Architecture. *Proceedings of the Seventh International Conference on Computational Creativity*, Paris. <https://www.computationalcreativity.net/iccc2016/wp-content/uploads/2016/01/Poetry-from-Concept-Maps.pdf> (Erişim Tarihi: 11.09.2025).
- Özer, Fatih (2025). Klasik Türk Edebiyatı Çalışmalarında Yapay Zekâ Kullanımı Üzerine Gelecek Perspektifleri ve Öneriler. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 9 (2), 884-903. <https://doi.org/10.34083/akaded.1705054>.
- Saddhono, Kundharu; Judijanto, Loso.; Simorangkir, Samuel B. T.; Simanungkalit, Kaleb E.; Saragih, Ericson; Lestari, Try Anyssa. (2024). Shakespearean Sonnets In The Digital Age: Ai's Role In Analysing And Creating Poetry. *2024 International Conference on IoT, Communication and Automation Technology (ICICAT)* 23-24 Nov. Uttar Pradesh, India. <https://doi.org/10.1109/ICICAT62666.2024.10923439>.
- Saraç, M.A. Yekta (2019). Klasik Belagat Bilgisi. Ankara: TDK Yayınları.

- Tunç, Gökhan (2025). Yapay Zekâ Şiir Yazabilir mi? ChatGPT Örneğinde Yapay Zekânın Şiir Yazma Kabiliyetinin İncelenmesi. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 9 (2), 930-951. <https://doi.org/10.34083/akaded.1708572>.
- Turing, Alan M. (1950). Computing Machinery And Intelligence. *Mind*, 59 (236), 433-460. <https://doi.org/10.1093/mind/LIX.236.433>.
- Van Heerden, Imke, & Bas, Anil (2021). AI as Author – Bridging the Gap Between Machine Learning and Literary Theory. *Journal of Artificial Intelligence Research*, 71, 175-189. <https://orcid.org/0000-0002-4224-8800>.
- Yadav, Deny (2024). The Role of Artificial Intelligence in Literary Analysis: A Computational Approach to Understand Literary Styles (Hamlet). *IJEKS*, 3 (9), 558-559. <https://doi.org/10.70333/ijeks-03-09-006>.
- Yang, Liu.; Wang, Gang& Wang, Hongjun (2024). Reimagining Literary Analysis: Utilizing Artificial Intelligence to Classify Modernist French Poetry. *Information* 15 (2), 70. <https://doi.org/10.3390/info15020070>.
- Yeniterzi, Emine (1999). Metin Şerhi ile İlgili Görüşler. *SÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5, 59-68.